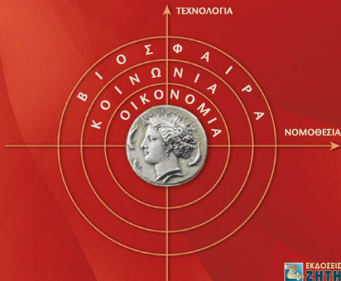

Δρ. Κωνσταντίνος Χ. Παυλίστας

Οικονομική Θεωρία

Μικροοικονομία

Κάθε γνήσιο αντίτυπο υπογράφεται από το συγγραφέα

ISBN 978-960-456-072-1

© Copyright: Παυλίτσας Κωνσταντίνος, Εκδόσεις Ζήτη, Νοέμβριος 2007, Θεσσαλονίκη

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν.2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη και συγγραφέα κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Φωτοστοιχειοθεσία
Εκτύπωση

Π. ΖΗΤΗ & Σια ΟΕ

18ο χλμ Θεσ/νίκης-Περαίας
Τ.Θ. 4171 • Περαία Θεσσαλονίκης • Τ.Κ. 570 19
Τηλ.: 23920 72.222 (10 γραμ.) - Fax: 23920 72.229
e-mail: info@ziti.gr

Βιβλιοπωλείο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΖΗΤΗ

Αρμενοπούλου 27 • 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2310 203.720, Fax 2310 211.305
e-mail: sales@ziti.gr

www.ziti.gr

Πρόλογος

Η Οικονομική θεωρία ή Πολιτική Οικονομία δεν απευθύνεται μόνο στον οικονομολόγο ή στον υποψήφιο οικονομολόγο. Αντίθετα, ξεκινάει με την πεποίθηση ότι η γνώση των οικονομικών εννοιών και των πολύπλοκων οικονομικών καταστάσεων που επικρατούν στη σύγχρονη πραγματικότητα, είναι τα απαραίτητα εφόδια για κάθε πολίτη που θέλει να σκέφτεται και να ενεργεί με πολιτικοοικονομική βούληση και υπευθυνότητα.

Όπως και οι άλλες επιστήμες έτσι και η οικονομική θεωρία ξεκινάει με τον εντοπισμό κάποιων προβλημάτων που απασχολούν την κοινωνία. Η επίλυση αυτών των προβλημάτων απαιτεί τη διατύπωση θεωριών. Κάθε θεωρία αποτελεί ένα σύνολο από λογικές υποθέσεις και μεθόδους, βάση των οποίων διερευνώνται οι αιτίες κάθε προβλήματος και προτείνονται λύσεις αντιμετώπισης του.

Η ύλη που περιλαμβάνεται στο βιβλίο χωρίζεται σε έξι κεφάλαια:

- 1) την ανάπτυξη εννοιών για την κατανόηση των μηχανισμών λειτουργίας του πολιτικοοικονομικού συστήματος,
- 2) την ανάλυση της συμπεριφοράς του καταναλωτή,
- 3) την ανάλυση της συμπεριφοράς του παραγωγού,
- 4) τον εντοπισμό των νόμων που διέπουν την παραγωγή και την κατανάλωση αγαθών,
- 5) τον τρόπο βάσης του οποίου προσδιορίζονται οι τιμές των αγαθών στην αγορά,
- 6) το ρόλο του κράτους στην οικονομία

Προσδοκία του συγγραφέα είναι να προκαλέσει προβληματισμό και συζήτηση στα θέματα που άπτονται της οικονομικής επιστήμης, ώστε να επιτευχθεί μια δημιουργική προσέγγιση στον τρόπο επίλυσης τους.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω στη σύντροφο μου, Βάγια Παπαδοπούλου, η οποία επιμελήθηκε μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή όλο το χειρόγραφο. Επίσης στον μαθηματικό Ανδρέα Πλιάτσο για την βοήθεια που μου προσέφερε. Τέλος, εκφράζω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου στους σπουδαστές μου για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις τους και τη χρήσιμη συμβολή τους καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής αυτού του έργου.

Περιεχόμενα

Εισαγωγικές Έννοιες

Κεφάλαιο

A. Άτομο και Πολιτικοοικονομική Σύστημα	2
Οι ανάγκες και οι επιθυμίες	2
Η πολιτική βούληση και οι πράξεις	6
Η χρησιμότητα και ωφέλεια	8
Δίκαιο και κοινωνική δικαιοσύνη	8
Η παραγωγική διαδικασία και οι παραγωγικοί συντελεστές	9
1. Φυσικό κεφάλαιο ή φυσικοί πόροι	10
2. Το ανθρώπινο κεφάλαιο ή εργασία	10
3. Τεχνικό κεφάλαιο (ή κεφαλαιουχικά αγαθά)	10
Το πολιτικοοικονομικό σύστημα	11
Η επιχειρηματικότητα	14
Η Πολιτική Οικονομία και το βασικό οικονομικό πρόβλημα	15
Οι βασικοί στόχοι της οικονομικής πολιτικής	16
Ο καταμερισμός της εργασίας και η εξέλιξη του πολιτικοοικονομικού συστήματος	20
B. Οι Παραγωγικές Δυνατότητες της Οικονομίας	29
Η έννοια του συνολικού προϊόντος και η συνάρτηση παραγωγής	29
Μέση παραγωγικότητα	30
Η οριακή παραγωγικότητα	33
Το κόστος ευκαιρίας και η καμπύλη παραγωγικών δυνατοτήτων	34
Η κλίση και οι μορφές της καμπύλης παραγωγικών δυνατοτήτων	38
Επίδραση της τεχνολογίας στις παραγωγικές δυνατότητες	44
Γ. Ανταλλαγή και Χρήμα	48
Το εμπόρευμα και η ανταλλαγή	48
Η διάκριση των αγαθών ή εμπορευμάτων	49
Η εμπορευματοποίηση των ανώτερων αγαθών	50
Η ανθρώπινη υγεία ένα παράδειγμα	50
Η μουσική ένα δεύτερο παράδειγμα	50
Ο αντιπραγματισμός	51
Η εφεύρεση του νομίσματος	53
Το χρήμα ως γενικό μέτρο αξίας	55
α) Ως μέτρο της απόλυτης τιμής του αγαθού	55
β) Ως μέτρο συνάθροισης της αξίας των αγαθών	55
γ) Ως μέτρο αξιών στις διεθνείς συναλλαγές	56

Το χρήμα ως το ιδανικότερο μέσο ανταλλαγής.....	56
α) Μειώνει δραστικά τον αριθμό των ανταλλαγών	57
β) Μεταβιβάζει αγοραστική δύναμη για άλλη χρονική περίοδο	57
Η αγορά.....	58
α) Γεωγραφικά όρια	59
β) Θεσμικό πλαίσιο	60
γ) Ανταγωνισμός	60
δ) Τα τεχνικά μέσα	62
Το οικονομικό κύκλωμα	63
Δ. Η Σχέση Οικονομίας και Οικολογίας	65
Οι απαράβατοι νόμοι της φύσης.....	65
Οι νόμοι του οικοσυστήματος.....	66
α) Ο νόμος της αλληλεξάρτησης.....	66
β) Ο νόμος της προσαρμοστικότητας.....	67
γ) Ο νόμος των ορίων	67
Το οικολογικό έλλειμμα.....	68
Ανακεφαλαίωση 1^{ου} Κεφαλαίου.....	72
Α Άτομο και πολιτικοοικονομικό σύστημα	72
Β Οι παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας.....	74
Γ Ανταλλαγή και χρήμα	75
Δ Η σχέση οικονομίας και οικολογίας.....	76
Θέματα προς Εξέταση	77
Έννοιες προς ανάπτυξη	77
Θέματα προς συζήτηση.....	77
Ασκήσεις.....	80

2^ο

Κεφάλαιο

Η Οργάνωση της Παραγωγικής Διαδικασίας στις Επιχειρήσεις

Α. Η Λειτουργική Συγκρότηση της Επιχείρησης.....	86
Η λειτουργία της παραγωγής	86
Τα χαρακτηριστικά της παραγωγής	86
Ο λειτουργικός σκοπός της παραγωγικής μονάδας	89
Υπολογισμός μεγεθών πριν την αύξηση της παραγωγής ($Q=120$)	93
Υπολογισμός μεγεθών μετά την αύξηση της παραγωγής (Q').....	93
Χρηματοοικονομική λειτουργία	95
Το επενδυτικό σχέδιο	95
Η μέτρηση του κόστους.....	96
Το κοινωνικό κόστος	96
Το ιδιωτικό κόστος	98

Η μέτρηση των ωφελειών.....	105
Δείκτες οικονομικής αποδοτικότητας και κερδοφορίας.....	107
Η λειτουργία της διοίκησης	108
Β. Η Θεσμική Συγκρότηση της Επιχείρησης	118
Το είδος της ιδιοκτησίας.....	118
Οι εργασιακές σχέσεις.....	120
Η νομική μορφή.....	121
Μορφές εταιριών με νομική προσωπικότητα.....	124
Ένα βασικό πλεονέκτημα της ΑΕ η πρόσβαση στο χρηματιστήριο.....	127
Ισολογισμός, αποτελέσματα χρήσης και προσάρτημα	132
Συνεταιρισμός	135
Γ. Η Οικονομική Συγκρότηση.....	139
Το μέγεθος της παραγωγικής μονάδας	139
Η πολυεθνική επιχείρηση	141
Η δομή της αγοράς.....	146
Ανακεφαλαίωση 2^{ου} Κεφαλαίου	150
Α Η λειτουργική συγκρότηση της επιχείρησης.....	151
Β Η θεσμική συγκρότηση της επιχείρησης.....	152
Γ Η οικονομική συγκρότηση της επιχείρησης	153
Θέματα προς Εξέταση.....	155
Έννοιες προς ανάπτυξη.....	155
Θέματα προς συζήτηση	155
Ασκήσεις	161

3^ο

Κεφάλαιο

Η Καταναλωτική Μονάδα και η Θεωρία της Ζήτησης

Α. Οι Ιδιότητες των Αναγκών του Καταναλωτή.....	166
Η ιδιότητα της εξέλιξης	166
Ιδιότητα του πολλαπλασιασμού.....	169
α) Οι σύγχρονες συνθήκες διαβίωσης	169
β) Η νοοτροπία του ευδαιμονισμού («Φτωχός δεν είναι αυτός που έχει λίγα αλλ' αυτός που επιθυμεί πολλά»).....	170
γ) Η διαφοροποίηση των αγαθών.....	171
δ) Η διαφήμιση	172
ε) Ο Υπερπληθυσμός.....	173
στ) Το σύγχρονο μοντέλο πολιτισμού	174
Η ιδιότητα του κορεσμού.....	175
α) Το είδος της ανάγκης	175

β) Οι ιδιότητες του αγαθού	176
γ) Η χρονική συγκυρία.....	176
δ) Ατομικά δεδομένα.....	176
ε) Τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα	177
στ) Το φυσικό - τεχνικό περιβάλλον.....	178

Β. Οι Επιλογές του Καταναλωτή και η Αγοραστική του Δύναμη .....

Η διαδικασία λήψης αποφάσεων	179
Η έννοια της αγοραστικής δύναμης.....	180
Ο νόμος των καταναλωτικών ορίων.....	181
Η έννοια του ορθολογικού καταναλωτή.....	183
Οι καμπύλες αδιαφορίας.....	183
α) Οι καμπύλες αδιαφορίας έχουν κλίση αρνητική.....	184
β) Οι καμπύλες αδιαφορίας είναι κυρτές ως προς την αρχή των αξόνων	185
γ) Οι καμπύλες αδιαφορίας δεν τέμνονται.....	186
δ) Η περισσότερο απομακρυσμένη από την αρχή των αξόνων καμπύλη αδιαφορίας	186
Η εξίσωση εισοδηματικού περιορισμού ή εξίσωση των καταναλωτικών του δυνατοτήτων	186
Η ισορροπία του καταναλωτή	188
Η καμπύλη της τιμής καταναλώσεως και η ατομική καμπύλη ζήτησης.....	189
Η καμπύλη εισοδήματος καταναλώσεως και η καμπύλη Engel.....	192
Τα αγαθά επίδειξης και τα αγαθά GIFFEN.....	195

Γ. Η Συνάρτηση Ζήτησης.....

Ατομική και αγοραία ζήτηση.....	196
Η συνάρτηση ζήτησης: Αλγεβρικές μορφές.....	197
i) Γραμμική συνάρτηση ζήτησης.....	197
ii) Ισοσκελής υπερβολή.....	200
Μεταβολή ζητούμενης ποσότητας.....	201
Μεταβολή ζήτησης.....	202
Ταυτόχρονη μεταβολή ζήτησης και ζητούμενης ποσότητας	203
Ανάλυση των υπόλοιπων προσδιοριστικών παραγόντων της ζήτησης (εκτός της τιμής)	205
α) Οι προτιμήσεις των καταναλωτών	205
β) Το εισόδημα των καταναλωτών	206
γ) Οι τιμές των άλλων αγαθών	207
δ) Οι προσδοκίες των καταναλωτών σχετικά με τη μελλοντική εξέλιξη των τιμών.....	209
ε) Οι προσδοκίες των καταναλωτών σχετικά με τη μελλοντική εξέλιξη των εισοδημάτων.....	210
στ) Ο αριθμός των καταναλωτών	211

Δ. Οι Ελαστικότητες Ζήτησης.....

Η έννοια και η χρησιμότητα της ελαστικότητας ζήτησης ως προς την τιμή.....	212
Γραφικός υπολογισμός της ελαστικότητας ζήτησης	215

Η ελαστικότητα σημείου και η ελαστικότητα τόξου	216
Το πλεονέκτημα της ελαστικότητας ζήτησης έναντι της κλίσης.....	217
Προσδιοριστικοί παράγοντες της ελαστικότητας ζήτησης ως προς την τιμή	219
α) Η ύπαρξη υποκατάστατων αγαθών.....	219
β) Η επιτακτικότητα της ανάγκης που ικανοποιεί το αγαθό.....	219
γ) Η ποικιλία χρήσεων του αγαθού.....	219
δ) Το μέγεθος της τιμής του αγαθού.....	219
ε) Το ποσοστό του εισοδήματος που δαπανάται για το αγαθό.....	220
στ) Ο χρόνος.....	220
Ειδικές περιπτώσεις καμπύλης ζήτησης και ελαστικότητας	220
α) Ζήτηση πλήρως ανελαστική.....	220
β) Ζήτηση πλήρως ελαστική.....	221
γ) Ζήτηση μοναδιαία.....	222
Η εισοδηματική ελαστικότητα	227
Η σταυροειδής ελαστικότητα.....	230
Ανακεφαλαίωση 3^{ου} Κεφαλαίου	233
Α Οι ιδιότητες των αναγκών του καταναλωτή.....	233
Β Οι επιλογές του καταναλωτή και η αγοραστική του δύναμη.....	233
Γ Η συνάρτηση ζήτησης.....	235
Δ Ελαστικότητα ζήτησης.....	236
Θέματα προς Εξέταση.....	238
Έννοιες προς ανάπτυξη.....	238
Θέματα προς συζήτηση	238
Ασκήσεις	244

4^ο

Κεφάλαιο

Θεωρία Προσφοράς: Κόστος και Παραγωγή

Α. Η Παραγωγή και το Κόστος στη Βραχυχρόνια Περίοδο	252
Ο νόμος της φθίνουσας ή μη ανάλογης απόδοσης.....	252
Επίδραση του νόμου της φθίνουσας απόδοσης στις καμπύλες προϊόντος στη βραχυχρόνια περίοδο	255
Οι φάσεις παραγωγής	256
Παραδείγματα εξαιρέσεων στην ισχύ του νόμου της φθίνουσας απόδοσης.....	259
Η επίδραση της τεχνολογίας στην καμπύλη του συνολικού προϊόντος.....	263
Επίδραση του νόμου της φθίνουσας απόδοσης στις καμπύλες κόστους	264
Καμπύλες μέσου και οριακού κόστους.....	266
Η σχέση της καμπύλης του μεταβλητού κόστους με την καμπύλη του συνολικού προϊόντος.....	269
Η σχέση των καμπυλών μέσου και οριακού προϊόντος με τις καμπύλες μέσου μεταβλητού και οριακού κόστους	271

Β. Η Παραγωγή και το Κόστος στη Μακροχρόνια Περίοδο	274
Ο νόμος των οικονομιών και αντοικονομιών κλίμακας	274
α) Λειτουργικές οικονομίες	274
β) Οικονομίες μαζικών συναλλαγών (συναλλακτικές οικονομίες)	275
Ο νόμος των οικονομιών κλίμακας οδηγεί στο νόμο της συσσωρευσης του κεφαλαίου	277
α) Το βεβαρημένο κόστος παραγωγής και μεταφοράς των εμπορευμάτων και η έλλειψη δικτύου προώθησης των προϊόντων	278
β) Η βελτίωση της τεχνολογίας και η αύξηση της παραγωγικότητας	279
γ) Ανταγωνισμός και η διεθνής οικονομική συγκυρία	279
Επίδραση των οικονομιών και αντοικονομιών κλίμακας στις καμπύλες κόστους	280
Καμπύλες ισοπαραγωγής	283
α) Έχουν κλίση αρνητική	284
β) Είναι κυρτές ως προς την αρχή των αξόνων	284
γ) Δεν τέμνονται	285
δ) Η περισσότερο απομακρυσμένη από την αρχή	285
Η επίδραση της τεχνολογίας στις καμπύλες ισοπαραγωγής	286
Αύξουσες, φθίνουσες και σταθερές αποδόσεις	287
Πλήρως συμπληρωματικοί συντελεστές	289
Σταθερή σχέση υποκατάστασης συντελεστών	290
Γραμμή ίσου κόστους	291
Ισορροπία της επιχείρησης	293
Η καμπύλη επέκτασης ή μεγέθυνσης παραγωγής	295
Γ. Η Καμπύλη Προσφοράς και ο Νόμος της Προσφοράς	298
Ο Νόμος της Προσφοράς	298
Η αγοραία προσφορά	299
Συνάρτηση προσφοράς	300
Μεταβολή προσφερόμενης ποσότητας και προσφοράς	301
Ανάλυση λοιπών προσδιοριστικών παραγόντων	303
Ταυτόχρονη μεταβολή προσφερόμενης ποσότητας και προσφοράς	305
Δ. Η ελαστικότητα προσφοράς	307
Οι βαθμοί της ελαστικότητας προσφοράς	308
Ελαστική, ανελαστική και μοναδιαία προσφορά	308
Πλήρως ανελαστική και πλήρως ελαστική προσφορά	310
Οι κυριότεροι προσδιοριστικοί παράγοντες της ελαστικότητας προσφοράς	311
Ανακεφαλαίωση 4^{ου} Κεφαλαίου	313
Α Η παραγωγή και το κόστος στη βραχυχρόνια περίοδο	313
Β Η παραγωγή και το κόστος στη μακροχρόνια περίοδο	314
Γ Η καμπύλη προσφοράς και ο νόμος της προσφοράς	316
Δ Η ελαστικότητα προσφοράς	316
Θέματα προς Εξέταση	318
Έννοιες προς ανάπτυξη	318

Θέματα προς συζήτηση	318
Ασκήσεις	323

Προσδιορισμός της Τιμής και της Παραγωγής στις Διάφορες Μορφές Αγοράς

Κεφάλαιο

A. Ο Προσδιορισμός της Αξίας των Αγαθών – Ιστορική Αναδρομή & Σύγχρονη Πραγματικότητα	332
Διαχρονική εξέλιξη της θεωρίας για την αξία των αγαθών	332
Η ολιγομονοπωλιακή διάρθρωση των αγορών: ο προσδιορισμός των τιμών στη σύγχρονη πραγματικότητα.....	340
B. Προσδιορισμός Τιμής και Παραγωγής στον Πλήρη Ανταγωνισμό	345
Η ισορροπία του κλάδου παραγωγής.....	345
Ασταθής και ευσταθής ισορροπία	347
Μεταβολή της τιμής και ποσότητας ισορροπίας	348
α. Μεταβολή είτε της προσφοράς είτε της ζήτησης	348
β. Ταυτόχρονη μεταβολή της προσφοράς και της ζήτησης	350
Τρία παραδείγματα προσδιορισμού της τιμής και ποσότητας ισορροπίας.....	355
Καμπύλη ζήτησης της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης	359
Θέση ισορροπίας της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης.....	361
Προσδιορισμός της καμπύλης προσφοράς της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης.....	365
Η επίδραση των τιμών των συντελεστών παραγωγής στη καμπύλη προσφοράς της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης	369
Η επίδραση της τεχνολογίας στην καμπύλη προσφοράς της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης.....	370
Η μακροχρόνια ισορροπία της πλήρως ανταγωνιστικής επιχείρησης.....	372
Γ. Ο Προσδιορισμός της Τιμής και της Παραγωγής στο Μονοπώλιο και στο Μονοπωλιακό Ανταγωνισμό.....	374
A) Μονοπώλιο	374
Οι καμπύλες εσόδων και η καμπύλη ζήτησης του μονοπωλίου	374
Βραχυχρόνια ισορροπία της μονοπωλιακής επιχείρησης	376
Πότε ο μονοπωλητής διακόπτει την παραγωγή του προϊόντος	378
Διαφοροποίηση τιμής.....	379
Μακροχρόνια ισορροπία του μονοπωλίου	382
α) Οικονομίες κλίμακας	382
β) Νομικά- τεχνικά εμπόδια	383
Κρατικό μονοπώλιο	383
B) Μονοπωλιακός ανταγωνισμός.....	386
Ο προσδιορισμός της τιμής και ο ρόλος της διαφήμισης στον μονοπωλιακό ανταγωνισμό	386

Η ισορροπία στη βραχυχρόνια περίοδο και η αγοραία καμπύλη ζήτησης.....	387
Η ανυπαρξία της καμπύλης προσφοράς στον ατελή ανταγωνισμό	391
Δ. Τιμές και Παραγωγή στο Ολιγοπώλειο	393
Τα πεδία ανταγωνισμού των ολιγοπωλιακών επιχειρήσεων.....	393
Το υπόδειγμα Καρτέλ ή της συνεργασίας.....	394
Η βιωσιμότητα του καρτέλ.....	396
Το υπόδειγμα της ηγετικής ή κυρίαρχης επιχείρησης	399
Το υπόδειγμα της τεθλασμένης ή καμπτόμενης καμπύλης ζήτησης.....	402
Η θεωρία των παιγνίων στο ολιγοπώλιο.....	405
Η ολιγοπωλιακή οργάνωση της αγοράς των αγροτικών προϊόντων	408
α) Ο προσδιορισμός της τιμής παραγωγού με ανταγωνιστικά κριτήρια.....	408
β) Η διαφορά ανάμεσα στην τιμή παραγωγού και στην τιμή καταναλωτή.....	409
Κερδοσκοπία πρώτων υλών και χρηματιστήρια εμπορευμάτων	412
Ανακεφαλαίωση 5^{ου} Κεφαλαίου.....	420
Α Ο προσδιορισμός της αξίας των αγαθών – Ιστορική αναδρομή και σύγχρονη πραγματικότητα.....	420
Β Προσδιορισμός τιμής και παραγωγής στον πλήρη ανταγωνισμό	421
Γ Προσδιορισμός τιμής και παραγωγής στο μονοπώλιο και στο μονοπωλιακό ανταγωνισμό	422
Δ Τιμές και παραγωγή στο ολιγοπώλιο.....	424
Θέματα προς Εξέταση	426
Έννοιες προς ανάπτυξη	426
Θέματα προς συζήτηση.....	426
Ασκήσεις.....	441

Κεφάλαιο

Η Αναγκαιότητα του Κρατικού Παρεμβατισμού: Μικροοικονομική Πολιτική

Α. Το Πλαίσιο Ανάλυσης της Οικονομικής Οργάνωσης	450
Η μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης.....	450
α) Μικροοικονομική και μακροοικονομική ανάλυση.....	450
β) Θετική και δεοντολογική οικονομική	453
γ) Στατική και δυναμική οικονομική	453
Η έννοια της οικονομικής πολιτικής.....	454
α) Τον καθορισμό των στόχων	454
β) Την επιλογή των κατάλληλων μέσων.....	454
γ) Την επιλογή των φορέων.....	454
Οι δραστηριότητες του κράτους	455
i) Ως παραγωγός.....	455
ii) Ως μικροοικονομικός ρυθμιστής	455

iii) Ως μακροοικονομικός ρυθμιστής.....	455
iv) Ως διανομέας εισοδήματος.....	455
Οι διακρίσεις και τα μέσα της οικονομικής πολιτικής	456
α) Η ποσοτική οικονομική πολιτική.....	456
β) Η ποιοτική οικονομική πολιτική.....	457
γ) Οι οικονομικοπολιτικές μεταρρυθμίσεις.....	457
Β. Ιστορική Αναδρομή στο Ρόλο του Κράτους στην Οικονομία από το 1500 έως το 2003	458
Ο Μερκαντισμός και η εμποροκρατία	458
Φυσιοκράτες και ο Adam Smith	461
Ricardo και η ωφελμιστική σχολή.....	463
Οι σοσιαλιστές και ο Καρλ Μαρξ.....	465
Η κλασική αποσύνθεση και η νεοκλασική θεωρία.....	466
Ο Adolf Wagner ο Keynes και η διεύρυνση του ρόλου του κράτους στην οικονομία.....	468
Η αυξανόμενη τάση για επέκταση της δραστηριότητας του κράτους μέχρι τη δεκαετία του 1980.....	471
Γ. Οι Λόγοι που Επιβάλλουν την Αναγκαιότητα του Αυξημένου Κρατικού Παρεμβατισμού	458
Α. Η δημιουργία κατάλληλου θεσμικού πλαισίου που να μειώνει το κόστος συναλλαγής.....	473
Β. Η κατασπατάληση των φυσικών πόρων και η αναγκαιότητα του κοινωνικού - οικονομικού προγραμματισμού	481
Η απώλεια της άγριας ζωής, ένα παράδειγμα του μεγέθους του οικολογικού προβλήματος	484
Γ. Η παγκοσμιοποίηση με ανθρώπινο πρόσωπο	485
Δ. Οι εξωτερικές επιδράσεις.....	489
Ε. Η εξασφάλιση του τρίπτυχου οικονομικής σταθερότητας, ανάπτυξης και δικαίης διανομής του εισοδήματος	491
ΣΤ. Τα δημόσια αγαθά και η αντιμονοπωλιακή νομοθεσία.....	493
Δ. Μέτρα Άσκησης Μικροοικονομικής Πολιτικής	496
Φόροι δαπάνης στον πλήρη ανταγωνισμό	496
Φόροι ανά μονάδα	496
Φόροι επί της αξίας.....	499
Επιβολή ειδικού φόρου δαπάνης στην αγορά του μονοπωλίου	500
Επιδότησεις	501
Έλεγχος τιμών	502
Η ανώτατη τιμή.....	502
Η κατώτατη τιμή.....	505
Έλεγχος εργατικών ατυχημάτων	507
Έλεγχος της ρύπανσης.....	510
Τα είδη ρύπανσης.....	510
Διορθωτικοί φόροι ως μέσο θεραπείας των εξωτερικών οικονομικών	517
Φόρος ρύπανσης η πρόστιμο: «ο ρυπαίνων πληρώνει»	517

Επιδότηση κατανάλωσης.....	518
Οι διοξίνες: Ένα πρόβλημα ελέγχου στην ποιότητα των προϊόντων.....	518
Ποσοτικοί περιορισμοί ή ποσοστώσεις.....	522
Καθεστώς προστασίας της ζάχαρης και των τεύτλων στην Ε.Ε.....	524
Πολιτικές ανταγωνισμού.....	528
Η παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην τιμή του σιταριού.....	530
Η τιμολογιακή πολιτική των ΔΕΚΟ ως μέσο άσκησης της οικονομικής πολιτικής:	
Η ΔΕΗ ένα παράδειγμα.....	532
Η τιμολογιακή πολιτική της ΔΕΗ μέχρι την 1η Ιανουαρίου του 2001.....	532
Θεσμικές αλλαγές στη διάρθρωση της αγοράς ηλεκτρικής ενέργειας.....	534
Κριτήρια σχεδιασμού τιμολογιακής πολιτικής σε μονοπωλιακό περιβάλλον.....	535
Προβλήματα και επιπτώσεις από την απελευθέρωση της αγοράς ηλεκτρισμού.....	536
Ανακεφαλαίωση 6^{ου} Κεφαλαίου.....	539
Α Το πλαίσιο της οικονομικής ανάλυσης.....	539
Β Ιστορική αναδρομή στο ρόλο του κράτους στην οικονομία από το 1500 έως το 2003.....	539
Γ Λόγοι που επιβάλλουν την αναγκαιότητα του αυξημένου κρατικού παρεμβατισμού.....	541
Δ Μέτρα άσκησης μικροοικονομικής πολιτικής.....	542
Θέματα προς Εξέταση.....	426
Έννοιες προς ανάπτυξη.....	544
Θέματα προς συζήτηση.....	544
Ασκήσεις.....	562
Βιβλιογραφία	
Ελληνική.....	565
Ξενόγλωσση.....	568

Εισαγωγικές Έννοιες

“Μένοντας μέσα στο σμήνος (η ηγέτιδα των μελισσών) δεν αφήνει τις μέλισσες να μένουν άπρακτες. Στέλνει έξω αυτές που πρέπει, επιβλέπει και δέχεται αυτά που φέρνουν και μετά τα προσέχει μέχρι να τα χρειαστούν. Όταν έρθει αυτή η στιγμή, μοιράζει στην κάθε μια ό,τι ακριβώς χρειάζεται. Και εκείνες που κατασκευάζουν τις κέρινες κυψέλες μέσα τη φωλιά, επιβλέπει για να κατασκευαστούν καλά και γρήγορα. Όταν αυτές μεγαλώσουν και μπορούν να εργαστούν τις στέλνει να ιδρύσουν μια αποικία μαζί με μια ηγέτιδα που οδηγεί το σμήνος».

Ξενοφών, Οικονομικός

Ο φυσικός κόσμος¹ υπήρξε και θα συνεχίζει να υπάρχει ανεξάρτητα από τη συνείδηση του ανθρώπου. Ο άνθρωπος γεννήθηκε μέσα στη φύση, αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της. Η αλληλεπίδραση μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης που τον περιβάλλει δεν θα διέφερε σε τίποτα από την αλληλεπίδραση ενός ζώου με τη φύση εάν η ανθρώπινη ύπαρξη δεν είχε κοινωνική διάσταση.

Η κοινωνικότητα του ανθρώπου εκδηλώθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της εξελικτικής του πορείας με τη συγκρότηση αρχικά μικρών ομάδων και κοινοτήτων και στη συνέχεια με πόλεις και έθνη. **Η οικονομία αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο στον οποίο οικοδομείται η κοινωνία. Η οικονομία είναι ένα οργανωμένο σύνολο παραγωγικών και καταναλωτικών μονάδων που διέπονται από νόμους βάσει των οποίων ρυθμίζεται και διασφαλίζεται η συνοχή της.**

Κάθε άτομο στα πλαίσια της οικονομίας έχει ένα διττό ρόλο:

- α) διέπεται από ένα πλέγμα αναγκών και επιθυμιών που το κατευθύνουν προς εξεύρεση αγαθών που θα του δώσουν χρησιμότητα και
- β) συμμετέχει σε μια οργανωμένη προσπάθεια για την παραγωγή αυτών των αγαθών.

---

1 Ο Πυθαγόρας αποκάλεσε «κόσμο» την τάξη, τη συμμετρία και την αρμονία, που βασιλεύουν στο σύμπαν. Ο όρος αυτός επικράτησε καθολικά.

Η παραγωγή εξασφαλίζει τους βιοποριστικούς όρους ύπαρξης της κάθε κοινωνίας και κατά συνέπεια αποτελεί απαραίτητο φυσικό όρο ύπαρξης του ανθρώπου. Χωρίς παραγωγή δεν υπάρχει κοινωνία. Η παραγωγή αποτελεί για την κοινωνία τον πολύτιμο ζωοδότη «ομφάλιο λώρο» μέσα από τον οποίο τροφοδοτείται. Ο τρόπος παραγωγής και διανομής των αγαθών αντανακλά ένα αντίστοιχο επίπεδο συνείδησης του ατόμου, ένα αντίστοιχο στάδιο της κοινωνικής του εξέλιξης.

Ο τρόπος βάση του οποίου συνδέονται όλοι οι επιμέρους ρόλοι των ατόμων καθώς και τα όρια δράσης αυτών των ρόλων καθορίζονται από τη λειτουργία ενός **πολιτικοοικονομικού συστήματος**. Στα πλαίσια του πολιτικοοικονομικού συστήματος εκδηλώνεται η συμπεριφορά κάθε οικονομούντος ατόμου. Ο όρος «άτομα», που χρησιμοποιείται στην Πολιτική Οικονομία περιλαμβάνει φυσικά άτομα (όπως καταναλωτές), νομικές οντότητες (όπως επιχειρήσεις) και συλλογικές οντότητες (όπως το κράτος). Μεταξύ των ατόμων δημιουργούνται σχέσεις αλληλεξάρτησης και ανταλλαγής. Οι σχέσεις αλληλεξάρτησης εκδηλώνονται στην παραγωγή του αγαθού μέσω του καταμερισμού της εργασίας, ενώ οι σχέσεις ανταλλαγής εκδηλώνονται στις αγορές των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών. Κινητήρια δύναμη της λειτουργίας των αγορών αποτελεί το χρήμα. Λέγεται ότι το χρήμα αποτελεί για την οικονομία ότι και το λάδι για τις μηχανές.

A

ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Οι ανάγκες και οι επιθυμίες

«Θαλής ερωτηθείς τι ισχυρότατον, είπεν· ανάγκη κρατεί γαρ πάντων»

Ο άνθρωπος ορίζεται ως πολυδιάστατη οντότητα στοιχειοθετημένη από ανάγκες και επιθυμίες. **Η ανάγκη είναι δύναμη η οποία εξωθεί έναν οργανισμό προς εξεύρεση των απαραίτητων αγαθών ή υπηρεσιών για την ικανοποίησή της.** Όταν ο άνθρωπος μπορεί να αποφύγει μια ανάγκη χωρίς να υποστεί ιδιαίτερο πόνο από τη μη ικανοποίησή της, τότε αυτή ονομάζεται **επιθυμία**. Γενικά, ο άνθρωπος μπορεί να αποφύγει την ικανοποίηση των επιθυμιών του, δεν μπορεί όμως να αποφύγει τις ανάγκες του.

Η εκδήλωση των αναγκών κάθε ατόμου είναι αποτέλεσμα **βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων**, ενώ η εκδήλωση των επιθυμιών είναι αποτέλεσμα **ψυχολογικών παραγόντων**:

α) Βιολογικοί παράγοντες

Κάθε ανθρώπινος οργανισμός αποτελείται από τρισεκατομμύρια κύτταρα τα ο-

ποία είναι απαραίτητο να διατηρούν τη δομή και τη λειτουργία τους ως ενιαίο σύνολο. Η εξασφάλιση καλής υγείας του ανθρώπινου οργανισμού απαιτεί τη δημιουργία σταθερών εσωτερικών συνθηκών που ονομάζεται **ομοιόσταση**. Οι ομοιοστατικοί μηχανισμοί ρυθμίζουν τη θερμοκρασία του σώματος, τη συγκέντρωση τη γλυκόζης στο αίμα, τη συγκέντρωση του νερού, το pH του αίματος, τη συγκέντρωση του CO₂.

Η διατήρηση της ομοιόστασης του οργανισμού σε μια συνεχή βάση απαιτεί τη λήψη κατάλληλων εισροών, όπως του οξυγόνου, των τροφών και της ηρεμίας και ως συνέπεια, γεννά τις **ομοιοστατικές ανάγκες**. **Συνεπώς οι βιολογικές ανάγκες που αφορούν τη διατήρηση της υγείας ενός οργανισμού ονομάζονται ομοιοστατικές και αφορούν τις αναπνευστικές, τις διατροφικές, τις θερμοκρασιακές και τις αναζωογονητικές ανάγκες**. Η ικανοποίηση των ομοιοστατικών αναγκών καθορίζεται τόσο από παράγοντες που έχουν σχέση με τον τρόπο ζωής του ίδιου του ατόμου όσο και από παράγοντες που έχουν σχέση με το περιβάλλον που βιώνει.

Πέραν όμως από τους ομοιοστατικούς μηχανισμούς, κάθε οργανισμός εξελίσσεται από χρόνο σε χρόνο, από γεωγραφική περιοχή σε γεωγραφική περιοχή. Ως μονάδα επί της οποίας δρα αυτή η εξελικτική διαδικασία θεωρείται ο πληθυσμός αντί του ατόμου.

Ως πληθυσμός ορίζεται το σύνολο των ατόμων του ίδιου είδους που ζουν σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Οι βιολογικοί παράγοντες που διαμορφώνουν την εξελικτική πορεία των ατόμων ενός πληθυσμού είναι η **ποικιλομορφία των κληρονομικών χαρακτηριστικών**, οι **μεταλλάξεις** και η **φυσική επιλογή**.

Τα άτομα ενός πληθυσμού φέρουν ένα μεγάλο αριθμό από κληρονομούμενα χαρακτηριστικά που ονομάζονται γονίδια. Κάθε γονίδιο εμφανίζεται στον πληθυσμό με παραλλαγές, που συνιστούν τα πολλαπλά αλληλόμορφα ενός γονιδίου, όπως το χρώμα των μαλλιών, το χρώμα των ματιών, το ύψος, το φύλο, την αναπαραγωγική ικανότητα, κ.ά.

Εκτός όμως από την επίδραση των κληρονομικών χαρακτηριστικών το μέγεθος της ποικιλομορφίας των γονιδίων ενός πληθυσμού καθορίζεται επίσης από τις μεταλλάξεις και τη φυσική επιλογή. Οι μεταλλάξεις αφορούν τις διάφορες μεταβολές του γενετικού υλικού ενώ η φυσική επιλογή αφορά στην ιδιαίτερη συγκυρία περιβαλλοντολογικών παραγόντων βάση της οποίας κάποιοι συνδυασμοί γονιδίων προσδίδουν στους φορείς είτε μεγαλύτερη βιωσιμότητα, είτε μεγαλύτερη αναπαραγωγική ικανότητα. **Οι ανάγκες που προκύπτουν από την εξελικτική πορεία των ατόμων ενός πληθυσμού ονομάζονται εξελικτικές ανάγκες και αφορούν τις αναπτυξιακές και αναπαραγωγικές ανάγκες**.

Συμπερασματικά οι βιολογικές ανάγκες αποτελούνται από το σύνολο των ομοιοστατικών και των εξελικτικών αναγκών.

β) Κοινωνικοί παράγοντες

Η συνένωση ατόμων σε ένα οργανωμένο σύνολο που κατοικεί σε συγκεκριμένο χώρο σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο συνιστά την κοινωνία. Κάθε κοινωνία

διέπεται από πλέγματα σχέσεων, αξιών, κανόνων και ιδεολογιών, βάση των οποίων λειτουργεί και διασφαλίζεται η συνοχή της. Στα πλαίσια της κοινωνίας συμβιώνουν και συνυπάρχουν διάφορες ομάδες (όπως η οικογένεια, το σχολείο, η εκκλησία, το εργασιακό περιβάλλον, το κράτος, οι παρέες), οι οποίες λειτουργούν άλλοτε συμπληρωματικά και άλλοτε ανταγωνιστικά μεταξύ τους. Οι επιλογές αυτών των ομάδων επηρεάζουν άμεσα ή έμμεσα την ποιότητα ζωής της και προσδιορίζουν τα **συλλογικά της χαρακτηριστικά**, όπως η παραγωγή αγαθών, η γλώσσα, η νοοτροπία, η τέχνη, τα ήθη, τα έθιμα που με μια λέξη ονομάζονται **πολιτισμός**². **Πολιτισμός είναι δηλαδή ένα κοινό σύνολο χαρακτηριστικών, τρόπων και πρακτικών βάση των οποίων σκέπτονται, αισθάνονται και δρουν τα μέλη μιας κοινωνίας.**

Ο άνθρωπος γεννιέται μέσα στην κοινωνία και αποκτά αυτόματα κοινωνική οντότητα. Γίνεται μέλος μιας οικογένειας, λειτουργεί μέσα σε κάποιο συγκεκριμένο θεσμικό και δομικό πλαίσιο, γίνεται δέκτης ιδεολογικών ή θρησκευτικών επιδράσεων και υπακούει σε κάποιους τυπικούς ή άτυπους κανόνες. Αυτή η ολότητα η οποία περιλαμβάνει και τη δραστηριότητα του ίδιου του ατόμου είτε με την εργασία του, είτε με την πολιτική του δράση είτε με οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα διαμορφώνει **το κοινωνικό της «είναι»**. **Το κοινωνικό «είναι» αποτελεί το βασικό δημιουργό ενός συνόλου ατομικών και συλλογικών αναγκών που προϋπάρχουν της ατομικής ζωής του κάθε ανθρώπου και κατευθύνουν τη συμπεριφορά του.** Αυτές οι ανάγκες ονομάζονται κοινωνικές και αφορούν ανάγκες όπως η παιδεία, η πρόνοια, ο καταμερισμός της εργασίας, η δικαιοσύνη, η πολιτική και οικονομική σταθερότητα, η προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, η εθνική άμυνα, η ψυχαγωγία, η ειρήνη και συνεργασία με άλλες χώρες, οι δημόσιες υποδομές (συγκοινωνίες, επικοινωνίες, ενέργεια, κ.ά.).

Οι κοινωνικές ανάγκες εμφανίζονται με κοινά χαρακτηριστικά σε όλες τις κοινωνίες. Αυτό που όμως τις διαφοροποιεί είναι ο τρόπος βάση του οποίου εκδηλώνονται και ικανοποιούνται. Για παράδειγμα, ο τρόπος συμπεριφοράς των Ευρωπαίων σε θέματα διατροφής, ενδυμασίας, ψυχαγωγίας, κατοικίας διαφέρει από τον αντίστοιχο των Ινδών, των Αράβων, των Αμερικάνων, των Κινέζων και των Γιαπωνέζων. Έτσι, το είδος και η ένταση της ανάγκης ή της επιθυμίας που εκδηλώνεται καθώς και ο τρόπος ικανοποίησης σε μεγάλο βαθμό επηρεάζονται από την κουλτούρα της κάθε κοινωνίας.

γ) Ψυχολογικοί παράγοντες

Ο ψυχικός βίος του κάθε ανθρώπου είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με το βιολογικό και το κοινωνικό του περιβάλλον.

Η αλληλεπίδραση των βιολογικών και κοινωνικών παραγόντων προσδιορίζει τό-

2 Ο Σ.Ι. Καργάκος πολύ εύστοχα αναφέρει ότι οι Ευρωπαίοι, προκειμένου να εκφράσουν αυτό που στην ελληνική γλώσσα ονομάζεται πολιτισμός, χρησιμοποιούν δύο όρους: civilization, με την έννοια της τεχνικοοικονομικής ανάπτυξης και culture, με την έννοια της πνευματικής και ηθικής ανάπτυξης.

σο τις έμφυτες όσο και τις επίκτητες ψυχολογικές λειτουργίες του ατόμου (όπως συναισθήματα, σκέψεις, ορμές, παρορμήσεις, κλίσεις, προδιαθέσεις, τάσεις, ροπές, στάσεις, κ.ά.) βάση των οποίων προσδιορίζεται ο ανθρώπινος χαρακτήρας. **Ο χαρακτήρας είναι η ψυχολογική τοποθέτηση, ο τρόπος βάση του οποίου ο άνθρωπος αντιμετωπίζει το περιβάλλον του και ικανοποιεί τις ανάγκες του.** Είναι στην ουσία η γραμμή προσανατολισμού, βάση της οποίας ο άνθρωπος εκδηλώνει τη συμπεριφορά του μέσα στο οργανωμένο σύνολο που ονομάστηκε **κοινωνία**.

Οι ψυχολογικές λειτουργίες του ατόμου διακρίνονται σε **έλλογες** και σε **θυμικές**³. Οι έλλογες λειτουργίες δημιουργούνται στο λογικό μέρος της ψυχής του ανθρώπου που ονομάζεται **Νους**. Αντίθετα, οι θυμικές λειτουργίες γεννιούνται στο συναισθηματικό μέρος της ψυχής του ανθρώπου που ονομάζεται **θυμικό**. Τόσο στο νου όσο και στο θυμικό φωλιάζουν ταυτόχρονα θετικές και αρνητικές λειτουργίες βάση των οποίων σκέφτεται, αισθάνεται και πράττει το κάθε άτομο.

Η αλληλεπίδραση των λειτουργιών του νου και του θυμικού γεννάει τα πάθη της ψυχής βάση των οποίων εκδηλώνονται όλες οι επιθυμίες. **Το πάθος είναι ισχυρό συναισθήμα που κυριαρχεί στη βούληση του ατόμου και εκφράζεται με έμμονη διάθεση για ικανοποίηση μιας επιθυμίας.** Κάθε πάθος γεννάει τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιθυμίες.

Τα θεμελιώδη πάθη της ψυχής βάση των οποίων εκδηλώνονται όλες οι επιθυμίες του ανθρώπου είναι:

- i) ο **πόθος** που εκφράζεται με έντονη επιθυμία για απόκτηση ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας. Οι αχαλίνωτοι πόθοι οδηγούν σε καταστάσεις παθογένειας όπως κερδοσκοπία, πλεονεξία, κατάχρηση, φιληδονία, κ.ά. Η χαλιναγωγημένοι πόθοι οδηγούν σε σωφροσύνη, πνευματική καλλιέργεια, σεβασμό, κ.ά.
- ii) ο **θυμός** εκφράζεται με συναισθήματα οργής και αγανάκτησης για διάφορα πρόσωπα και καταστάσεις. Ο αχαλίνωτος θυμός γεννάει το φθόνο, το μίσος, τη μοχθηρία, κ.ά. Ο χαλιναγωγημένος θυμός γεννάει την αυτοσυνείδηση, την αυτοκυριαρχία, την εκτίμηση, τη συνεργασία, τη φιλία, κ.ά.
- iii) ο **οίκτος** εκφράζεται με συναισθήματα ευσπλαχνίας απέναντι σε διάφορα πρόσωπα και καταστάσεις. Ο χαλιναγωγημένος οίκτος γεννάει τη φιλανθρωπία, τη φιλία, τη γενναιοψυχία, κ.ά. Ο αχαλίνωτος οίκτος γεννάει την εκμετάλλευση, την κατάχρηση, την επιπολαιότητα, κ.ά..
- iv) ο **φόβος** εκφράζεται με συναισθήματα ανησυχίας για διάφορα πρόσωπα και καταστάσεις. Ο μετρημένος φόβος γεννάει την επιφυλακτικότητα, την αυτοσυγκράτηση, την πραότητα, κ.ά. Ο υπερβολικός φόβος γεννάει τη δεισιδαιμονία, την προκατάληψη, την αδιαλλαξία, κ.ά.

Από τα προηγούμενα συνάγεται ότι οι βιολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες δημιουργούν τις οργανικές λειτουργίες του ανθρώπου βάση των οποίων δημιουργού-

3 Τη διάκριση των ψυχολογικών λειτουργιών σε έλλογες και θυμικές βασίστηκε σε διαχωρισμό που πρώτος επιχείρησε ο Πλάτωνας και στη συνέχεια ο Αριστοτέλης.

νται οι οργανικές του ανάγκες. Από την αλληλεπίδραση των βιολογικών και των κοινωνικών παραγόντων δημιουργούνται οι ψυχολογικοί παράγοντες, οι οποίοι γεννούν τις ανόργανες λειτουργίες του ατόμου βάση των οποίων δημιουργούνται οι ανόργανες ανάγκες ή επιθυμίες του.

Η πολιτική βούληση και οι πράξεις

«Βούλεσθαι και πράττειν» το αγαθό
Ηθική αξία του Χριστιανισμού

Οι ανάγκες και οι επιθυμίες κατευθύνουν τις πράξεις του κάθε ανθρώπου προς ένα συγκεκριμένο σκοπό. Η διαφορά όμως ανάμεσα στην ανάγκη και την επιθυμία βρίσκεται στη γενεσιουργό αιτία που τις προκαλεί. Συγκεκριμένα οι ανάγκες δημιουργούνται από κάποιο όργανο, π.χ. του στομαχίου, και εξωθούν τον οργανισμό σε απόκτηση ενός αγαθού που θα τους δώσει ικανοποίηση, δηλαδή

Όργανα ⇒ Ανάγκες ⇒ Πράξεις (απόκτηση αγαθού) ⇒ Ικανοποίηση

Αντίθετα οι επιθυμίες δημιουργούνται ως αποτέλεσμα κάποιου πάθους του ατόμου, π.χ. της μουσικής, το οποίο εξωθεί τον οργανισμό στην απόκτηση ενός αγαθού που θα του δώσει ικανοποίηση, δηλαδή

Πάθος ⇒ Επιθυμίες ⇒ Πράξεις (απόκτηση αγαθού) ⇒ Ικανοποίηση

Κάθε πράξη έχει ένα διττό αντίκτυπο σχετικά με τον **τρόπο** βάση του οποίου υλοποιήθηκε και **το αποτέλεσμα** που επιδιώχθηκε.

Ο τρόπος βάση του οποίου αποφασίστηκε και υλοποιήθηκε μια πράξη χαρακτηρίζει την πολιτική βούληση του φορέα της. **Η πολιτική βούληση είναι μια ψυχολογική διαδικασία που κατευθύνει το χαρακτήρα κάθε ατόμου σε ώρα δράσης.** Η πολιτική βούληση του κάθε ανθρώπου είναι στην ουσία ο καθρέπτης των πράξεών του.

Με βάση την πολιτική βούληση οι πράξεις⁴ ενός ατόμου μπορούν να χαρακτηριστούν:

- α) **εγωιστικές**, όταν ποθούν την ευτυχία του «εγώ»,
- β) **μοχθηρικές**, όταν ποθούν τη δυστυχία του άλλου και
- γ) **ευσπλαχνικές**, όταν θέλουν την ευτυχία του άλλου.

Τα βασικά κριτήρια βάση των οποίων αξιολογείται η πολιτική βούληση και άρα οι πράξεις του κάθε ατόμου είναι:

- α) το ήθος του και
- β) η φρόνησή του.

4 Κατά τον Άρθουρ Σοπενχάουερ τα θεμελιώδη κίνητρα των ανθρώπινων πράξεων είναι τρία: ο εγωισμός, η μοχθηρία και ο οίκτος.

Μια πράξη έχει ήθος όταν είναι σύμφωνη με τη συνείδηση του ατόμου, δηλαδή την απόκτηση αυτεπίγνωσης ώστε να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται τα συναισθήματα και τις πράξεις του. Όταν το άτομο καλλιεργεί τη συνειδησιακή του συμπεριφορά, τότε διαμορφώνει ένα σύνολο αξιών, αρετών και καθηκόντων⁵ βάση των οποίων προσδιορίζεται ένας **σταθερός τρόπος συμπεριφοράς που αποτελεί το ήθος του**. Τα καθήκοντα είναι ηθικές υποχρεώσεις που αναλογούν στο κάθε άτομο, ενώ οι αξίες είναι οι ρυθμιστές της συμπεριφοράς του. Τέλος, οι αρετές είναι προτερήματα που αποκτάει το άτομο στο δρόμο για την ηθική τελειότητα.

Όσο περισσότερο ανεπτυγμένη είναι η συνείδηση ενός ατόμου τόσο περισσότερο το άτομο είναι σε θέση να υποτάσσει τα συναισθήματα και τις επιθυμίες του στην υπηρεσία του ορθού λόγου⁶. Ως συνέπεια οι πράξεις του ατόμου θα είναι συνετές και τίμιες. Στην αντίθετη περίπτωση το άτομο γίνεται δούλος των παθών και των ενστίκτων του και μοιραία οδηγείται στην ακράτεια και ασυνειδησία.

Μια πράξη έχει φρόνηση όταν είναι αποτέλεσμα επίμονης σκέψης, πρόνοιας⁷ και έχει ως βάση τη λογική⁸. Οι πράξεις με φρόνηση είναι μετρημένες και προσαρμοσμένες στις δυνατότητες του φορέα που τις υλοποιεί. Αντίθετα οι πράξεις που βασίζονται στην απερισκεψία, στην προχειρότητα και την έλλειψη λογικής, κυριεύονται από πάθη και οδηγούν με μαθηματική ακρίβεια σε αδιέξοδο. Ο Πλάτωνας αναφέρει σχετικά: «Όταν τα άλογα πάθη υποτάσσονται στον ηνίοχο του ορθού λόγου, τότε το άρμα της ψυχής φέρεται καλώς αλλιώς έχει την τύχη του Φαέθοντα⁹».

Το αποτέλεσμα των πράξεων ενός ατόμου αξιολογείται με βάση το **δίκαιο** και με βάση τη **χρησιμότητα** που αποδίδεται στο άτομο και την κοινωνία. **Γενικά, όταν οι πράξεις ενός ατόμου χαρακτηρίζονται από ήθος και φρόνηση, τότε θα συγκλίνουν προς το “μέτρον άριστον” και θα του εξασφαλίζουν μια ενάρετη ζωή¹⁰. Εξάλλου, την ευδαιμονία δεν την εξασφαλίζει η απόκτηση αλλ’ η καλή διάθεση αγαθών.**

5 Ο όρος καθήκον πρωτοχρησιμοποιήθηκε από το Ζήνωνα και το όνομά του προήλθε από το «κατά τινάς ήκειν». Ο Ζήνων θεωρεί ότι τα καθήκοντα είναι λογικές επιλογές που συμφωνούν με τη φυσική συγκρότηση.

6 Χαρακτηριστικά ο Σωκράτης αναφέρει: «Να είσαι όπως θα επιθυμούσες να φαίνεσαι στους άλλους».

7 Ο Μπαγκρασιάν αναφέρει: "Η επίμονη σκέψη και πρόνοια προσφέρουν τη δυνατότητα προεיקασίας στη ζωή".

8 Λογική σύμφωνα με τον Άλφρεντ Άντλερ είναι μόνο ότι έχει καθολικό κύρος.

9 Φαέθοντας: Γιος του Ήλιου, που θέλησε, χωρίς την άδεια του πατέρα του, να οδηγήσει το άρμα του. Τ' άλογα όμως νιώθοντας την απειρία του τον πήγαιναν όπου ήθελαν με κίνδυνο να πυρπολήσουν τη γη. Ο Δίας αναγκάστηκε να τον σκοτώσει κοντά στον ποταμό Ηριδανό.

10 Ο Επίκουρος αναφέρει σχετικά «Δεν είναι δυνατόν να ζει κανείς ευχάριστα εάν δεν ζει φρόνιμα, ηθικά, δίκαια, αν δεν ζει ευχάριστα. Σε όποιον λοιπόν τούτο (ο ευχάριστος βίος) δεν υπάρχει, δεν μπορεί να ζει φρόνιμα, ηθικά και δίκαια, και σε όποιον εκείνο (ο ηθικός βίος) δεν υπάρχει δεν μπορεί να ζει ευχάριστα.

Η χρησιμότητα και ωφέλεια

«Μονάχα για τις αληθινές ανάγκες υπάρχουν αληθινές ηδονές»

Βολτέρος

Η ικανοποίηση των αναγκών του ανθρώπου προϋποθέτει την απόκτηση αγαθών. Με την απόκτηση ενός αγαθού το άτομο αγοράζει **χρησιμότητα**. Η χρησιμότητα είναι ωφέλιμη μόνο όταν ο κάτοχός της έχει ανάγκη (φυσική επιθυμία) το αγαθό.

Έτσι **ένα αγαθό αποφέρει χρησιμότητα στον κάτοχό του μόνο όταν αυτός είναι σε θέση να το χρησιμοποιήσει**. Για παράδειγμα η αγορά κιθάρας από τη Σεμίνα που δεν ξέρει να παίζει το συγκεκριμένο όργανο, δεν της προσφέρει καμιά χρησιμότητα. Όμως, το ίδιο αγαθό είναι χρήσιμο στην Πέννη, η οποία ασχολείται με τη χρήση του συγκεκριμένου οργάνου. Άρα μόνο η Πέννη θα απολαμβάνει τη χρησιμότητα του οργάνου.

Η αγορά ενός αγαθού ακόμα και στην περίπτωση που ο κάτοχός του εκδηλώσει έντονη την επιθυμία απόκτησής του, δεν σημαίνει κατά ανάγκη ότι η χρησιμότητα που θα πάρει από αυτό ότι είναι και **ωφελιμότητα**. **Η ωφελιμότητα ορίζεται ως το είδος της χρησιμότητας που απολαμβάνει ο κάτοχος ενός αγαθού από τη χρησιμοποίησή του και η οποία δεν επιβαρύνει τη σωματική και την ψυχολογική του υγεία**. «Ωφελείν ει μη βλάπτειν» έλεγε ο Ιπποκράτης.

Για παράδειγμα η κατανάλωση ηρωίνης από ένα τοξικομανή έχει χρησιμότητα γιατί ικανοποιεί το πάθος του, αλλά δεν έχει όμως καμιά ωφελιμότητα γιατί προκαλεί βλάβη στην υγεία του.

Ωφελιμότητα δεν προσφέρει μόνο η απόκτηση ενός αγαθού. Ωφελιμότητα προσφέρει και η άσκηση ενός επαγγέλματος, όταν δημιουργεί αμοιβή. Χαρακτηριστικά ο Πλάτωνας αναφέρει: «η ωφέλεια αυτή που υπάρχει για καθένα τεχνίτη, δηλαδή τα χρήματα τα οποία παίρνει ο τεχνίτης, δεν προκύπτει από την τέχνη του, αν το εξετάσουμε ακριβώς, η ιατρική μεν φέρνει υγεία, η τέχνη όμως του πορισμού χρημάτων φέρνει την αμοιβή και η οικοδομική πάλι τέχνη φέρνει το σπίτι, η τέχνη όμως του πορισμού χρημάτων που την συνοδεύει φέρνει τα χρήματα και κατά τον ίδιο τρόπο όλες οι άλλες τέχνες εκτελούν το έργο τους, καθεμιά το δικό της και καθεμιά τους ωφελεί αυτό το οποίο είναι ταγμένη να φροντίζει. Αν όμως την τέχνη δεν την συνοδεύει και κάποια αμοιβή, υπάρχει τότε για τον τεχνίτη κάποια ωφέλεια από την άσκηση της τέχνης;»

Δίκαιο και κοινωνική δικαιοσύνη

«Ο Δίας όρισε αυτόν το νόμο: Τα ψάρια και τα θηρία και τα όρνια να τρώνε το ένα το άλλο, γιατί ανάμεσά τους δεν υπάρχει δικαιοσύνη. Μα στους ανθρώπους έδωσε τη δικαιοσύνη που είναι από όλα τα αγαθά το μεγαλύτερο»

Ησίοδος

Μια πράξη που οδηγεί στην απόκτηση ενός αγαθού για να είναι “άριστη” δεν αρκεί μόνο να εξασφαλίζει στο άτομο ωφελιμότητα. Ταυτόχρονα θα πρέπει να μη μειώνει και την ωφελιμότητα ενός άλλου ατόμου. Γι’ αυτό το λόγο απαιτείται να είναι και δίκαιη. Χαρακτηριστικά ο Πυθαγόρας αναφέρει: δίκαιος άνθρωπος είναι εκείνος, ο οποίος δεν αδικεί, έστω και αν έχει τη δύναμη και τη δυνατότητα να αδικεί και ο Ρωμαίος νομοδιδάσκαλος Ουλπιανός διδάσκει ότι η δικαιοσύνη είναι «το απονέμειν εκάστω το προσήκον».

Οι πράξεις κάθε ατόμου μπορούν να χαρακτηριστούν ως δίκαιες ή ως άδικες μόνο με βάση την **ύψιστη των Αρετών, την Κοινωνική Δικαιοσύνη**. Ο Ήλιος της Δικαιοσύνης φωτίζει κάθε σκοτεινό σημείο όπου συντελείται υπέρβαση του μέτρου και του δικαίου, κανείς δεν μπορεί να διαφύγει, η τιμωρία που επέρχεται είναι αυστηρή και αμείλικτη.

Η Αρετή της δικαιοσύνης έχει διττό χαρακτήρα. Παρεμβάλλεται αφενός ως κριτής μεταξύ της πολιτικής βούλησης ενός ατόμου και του αποτελέσματος των πράξεών του και αφετέρου ως λογική κρίση από τους φορείς της μεταξύ δύο αντιμαχόμενων μερών. Σε όλους τους αγώνες, πίσω από ύψιστες αρετές, όπως της Αγάπης, της Ελευθερίας, του Ανθρωπισμού, της Ειρήνης, της Ευγένειας υπάρχει πάντα η ύψιστη των Αρετών, η Κοινωνική Δικαιοσύνη. Αγώνες για τα κοινά δίκαια είναι αγώνες που οδηγούν στην πίστη και στην αφοσίωση, στη γενναιοψυχία και στον ηρωισμό, που κάθε εποχή και κάθε λαός καλείται να επιδείξει. Οι πεσόντες στη μάχη των Θερμοπυλών, στην εξέγερση του Σπάρτακου, στην ελληνική επανάσταση του 1821, στο Σικάγο την πρωτομαγιά του 1886, στους βαλκανικούς αγώνες, στην εθνική αντίσταση κατά του Χίτλερ κατά το β’ Παγκόσμιο Πόλεμο, είναι ορισμένοι από τους αμέτρητους ήρωες της Ιστορίας που καθένας τους θυσιάστηκε για τέτοιες ύψιστες αρετές και οδηγήθηκε στην κατάκτηση της αιώνιας δόξας. Η αιώνια δόξα είναι: «η Λυδία λίθος των Αρίστων». Και ο Ηράκλειτος σχετικά αναφέρει: «Εναντι όλων των θνητών, των φθαρτών πραγμάτων οι άριστοι προτιμούν ένα, την αιώνια δόξα, ενώ οι πολλοί ικανοποιούνται με το να είναι χορτασμένοι όπως τα κτήνη».

Η παραγωγική διαδικασία και οι παραγωγικοί συντελεστές

Τα αγαθά είναι αποτέλεσμα συνειδητής και οργανωμένης προσπάθειας του ανθρώπου που ονομάζεται παραγωγική διαδικασία. Η παραγωγική διαδικασία αγαθών συντελείται σε συγκεκριμένο χρόνο με χρησιμοποίηση ενός οργανωμένου συνόλου στοιχείων που ονομάζονται παραγωγικοί συντελεστές ή παραγωγικές δυνάμεις ή απόθεμα του κεφαλαίου της οικονομίας.

Το απόθεμα του κεφαλαίου της οικονομίας καθορίζεται από την ποσότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου (εργασία), του τεχνικού κεφαλαίου (κεφαλαιουχικά αγαθά) και του φυσικού κεφαλαίου (φυσικοί πόροι).

1. Φυσικό κεφάλαιο ή φυσικοί πόροι

Ως φυσικοί πόροι χαρακτηρίζονται τα άψυχα υλικά πράγματα της φύσης, αλλά και τα συστήματα του περιβάλλοντος με ζωή, π.χ. υγρότοποι και δάση τα οποία έχουν αξία και μπορεί να τα χρησιμοποιεί ο άνθρωπος για να ζήσει.

Οι κυριότεροι φυσικοί πόροι είναι το νερό (υδάτινοι πόροι), η καλλιεργήσιμη γη, τα δάση, τα μεταλλεύματα, (σίδηρος, χαλκός, κ.ά.), τα ορυκτά (άνθρακας, πετρέλαιο, φυσικό αέριο, κ.ά.) και η ηλιακή ενέργεια.

Οι φυσικοί πόροι διακρίνονται σε **εξαντλήσιμους** και **ανανεώσιμους**.

Ως ανανεώσιμος ορίζεται ο πόρος του οποίου η φυσική αναπλήρωση αυξάνει με ρυθμό σχετικά γρήγορο, ώστε να καθίσταται εφικτή η αποθεματοποίησή του σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα. Οι ανανεώσιμοι φυσικοί πόροι περιλαμβάνουν τη χλωρίδα, την πανίδα, τους υδάτινους πόρους, την ηλιακή ενέργεια, τον αέρα και τα οικοσυστήματα.

Ως εξαντλήσιμος ορίζεται ο πόρος του οποίου η φυσική αναπλήρωση αυξάνει με ρυθμό σχετικά αργό, ώστε να καθίσταται αδύνατη η αποθεματοποίησή του σε ένα εύλογο χρονικό διάστημα. Παραδείγματα εξαντλήσιμων φυσικών πόρων είναι τα ορυκτά, τα μεταλλεύματα και οι ενεργειακοί πόροι (πετρέλαιο, φυσικό αέριο, άνθρακας και ουράνιο).

2. Το ανθρώπινο κεφάλαιο ή εργασία

Η εργασία είναι φυσική ανάγκη του ανθρώπου και απαραίτητος όρος της ύπαρξής του. Χωρίς την ανθρώπινη εργασία θα ήταν αδύνατη η ίδια η ζωή του ανθρώπου. Γενικά, η **εργασία αφορά στο σύνολο των πνευματικών και σωματικών δυνάμεων του ανθρώπου χάρη στα οποία παράγονται υλικά αγαθά**. Κάθε θέση εργασίας αποτελείται από ένα σύνολο καθηκόντων που ονομάζονται εργασιακά καθήκοντα. Η αποτελεσματικότητα στην άσκηση των εργασιακών καθηκόντων ονομάζεται **δεξιότητα**. Κάποια είδη εργασίας απαιτούν περισσότερες τεχνικές δεξιότητας και γι' αυτό ονομάζονται **τεχνικές ή χειρονακτικές εργασίες**. Ενώ κάποια άλλα απαιτούν περισσότερες πνευματικές δεξιότητας και γι' αυτό ονομάζονται **πνευματικές εργασίες ή υπηρεσίες**.

3. Τεχνικό κεφάλαιο (ή κεφαλαιουχικά αγαθά)

Το τεχνικό κεφάλαιο ή κεφαλαιουχικά αγαθά αφορά στο σύνολο των αγαθών που έχει παράγει με σκοπό να το χρησιμοποιήσει στην παραγωγική διαδικασία για την παραγωγή άλλων αγαθών. Τα κεφαλαιουχικά αγαθά περιλαμβάνουν τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τα οικοδομήματα και τα αποθέματα. Το κεφάλαιο χωρίζεται σε σταθερό και μεταβλητό. Το μέρος του κεφαλαίου που μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας αποτελεί το μεταβλητό κεφάλαιο. Ενώ το μέρος του κεφαλαίου που δεν μεταβάλλεται κατά τη διάρκεια της παραγωγικής διαδικασίας αποτελεί το σταθερό κεφάλαιο.

Το πολιτικοοικονομικό σύστημα

Όλα τα «κατά φύσιν» έχουν όρια και τάξη, γιατί η ίδια η φύση είναι τάξη η έργο τάξεως. Η αταξία όμως, όπως ακριβώς η άμμος ξεφεύγει από την αρίθμηση (μέτρημα). Κι όσα είναι «παρά φύσιν» είναι αόριστα και απροσδιόριστα.

Πλούταρχος, Συμπόσιο

Ο τρόπος παραγωγής των αγαθών και ο τρόπος ικανοποίησης των αναγκών και επιθυμιών προϋποθέτει την ύπαρξη ενός πολιτικοοικονομικού συστήματος.

Πολιτικοοικονομικό σύστημα είναι ένα ενιαίο σύνολο υποκειμενικών και αντικειμενικών παραγόντων που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους, συνυπάρχουν ως αυτοσυντηρούμενη μονάδα, προσδιορίζουν τον τρόπο παραγωγής και διανομής των αγαθών και αποτελούν τη βάση στην οποία στηρίζεται η κοινωνία.

Κάθε πολιτικοοικονομικό σύστημα βρίσκεται σε διαρκή πίεση και μεταβολή. Όταν ένας παράγοντας μεταβληθεί, τότε ασκούνται πιέσεις σε όλο το σύστημα.

Οι παράγοντες που δρουν μέσα στο πολιτικοοικονομικό σύστημα έχουν είτε υποκειμενικό χαρακτήρα, όταν ο άνθρωπος μπορεί με τη δράση του να τους καθορίσει είτε αντικειμενικό χαρακτήρα όταν λειτουργούν ανεξάρτητα από τη δράση του ανθρώπου.

Η σύνδεση μεταξύ των παραγόντων του πολιτικοοικονομικού συστήματος γίνεται βάση νόμων, οι οποίοι το διέπουν και το καθορίζουν. Οι νόμοι δηλαδή είναι ουσιώδεις συνδέσεις μεταξύ των στοιχείων ενός συστήματος, οι οποίοι καθορίζουν τις αναγκαίες και ικανές συνθήκες της εξέλιξής του.

Οι νόμοι με τη σειρά τους έχουν είτε αντικειμενικό είτε υποκειμενικό χαρακτήρα:

Αντικειμενικοί νόμοι είναι οι νόμοι, οι οποίοι λειτουργούν με μια σταθερή και αδιάλειπτη σχέση μεταξύ αιτίας και φαινομένου. Οι νόμοι με αντικειμενικό χαρακτήρα εμφανίζονται και δρουν ανεξάρτητα από τη θέληση του ανθρώπου. Οι άνθρωποι δεν μπορούν να αλλάξουν, να τροποποιήσουν, να καταργήσουν ή να δημιουργήσουν αυτούς τους νόμους. Μπορούν όμως να περιορίσουν τη δράση τους. Λόγου χάρη, ο άνθρωπος δεν μπορεί να αλλάξει τη φορά ενός ποταμού, μπορεί όμως να περιορίσει τη δράση του.

Οι υποκειμενικοί νόμοι είναι κανόνες δικαίου που ισχύουν σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο και ρυθμίζουν υποχρεωτικά όλες τις δραστηριότητες του ανθρώπου.

Στην ουσία οι υποκειμενικοί νόμοι ή κανόνες δικαίου ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων με σκοπό αφενός μεν τη διαφύλαξη της ισορροπίας του συστήματος και αφετέρου την ελαχιστοποίηση των δυνάμεων που θα μπορούσαν να ανατρέψουν το κοινωνικοπολιτικό καθεστώς που υπηρετούν. Ως συνέπεια ανατακλούν ένα συγκεκριμένο στάδιο της εξελικτικής πορείας του ανθρώπου και κατά συνέπεια μεταβάλλονται από χρόνο σε χρόνο και από τόπο σε τόπο. **Γενικά, η κοινωνική συμβίω-**

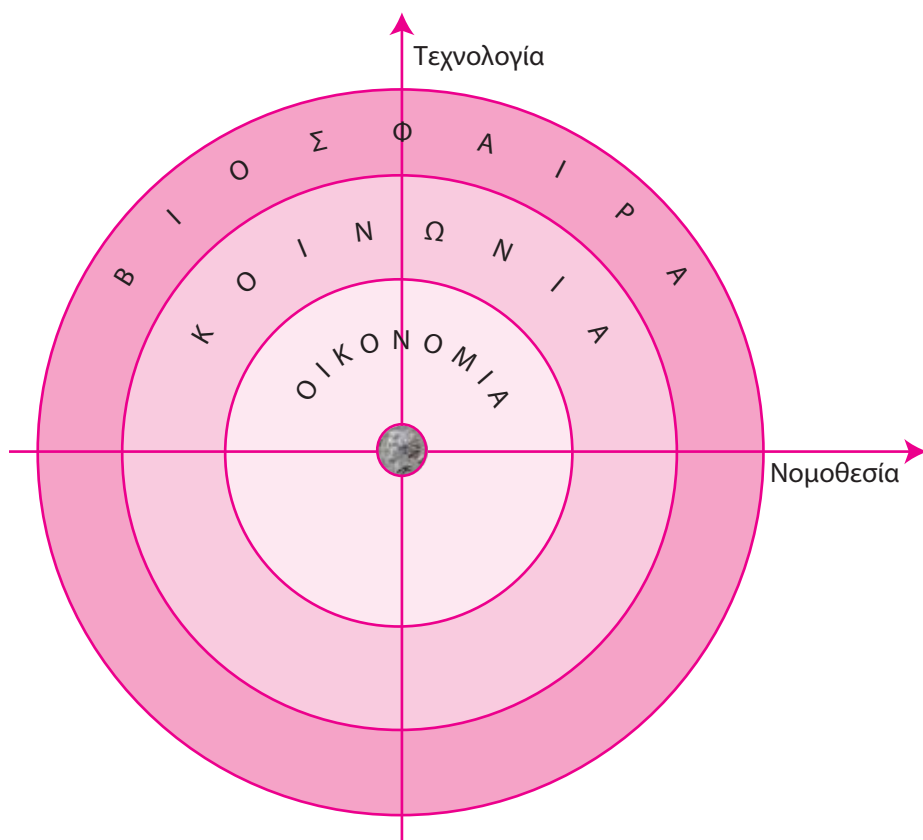

ση των ατόμων γέννησε την ανάγκη του δικαίου. Το δίκαιο είναι σύνολο γραπτών νόμων και κανόνων που θεσπίζονται από ένα κράτος με σκοπό τη ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των πολιτών και των σχέσεων μεταξύ κράτους και πολιτών. Οι κανόνες δικαίου που ισχύουν σε μια συγκεκριμένη χώρα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή αποτελούν την έννομη τάξη.

Για την τήρηση και λειτουργία των κανόνων δικαίου σε μια κοινωνία απαιτείται η συγκρότηση **θεσμών** και **συνταγματικών κανόνων**.

Οι **θεσμοί** είναι αναγκαιότητες νομοθετικά κατοχυρωμένες που λειτουργούν ως ρυθμιστές της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Παραδείγματα θεσμών αποτελούν η οικογένεια, η επιχείρηση, το σχολείο, το συνδικάτο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η κυβέρνηση, κ.ά.

Οι **συνταγματικοί κανόνες** είναι οι θεμελιώδεις οργανωσιακοί περιορισμοί του πολιτικοοικονομικού συστήματος που περιγράφουν τη βασική δομή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων και του ελέγχου που ασκεί το κράτος. Η στήριξη και νομιμοποίηση των συνταγματικών κανόνων εξασφαλίζει τη θεσμοθέτηση επιμέρους τυπικών και

Διάγραμμα 1.1:
Το πολιτικοοικονομικό σύστημα

άτυπων κανόνων δεοντολογικής συμπεριφοράς, όπως λόγου χάρη οι κανόνες του αστικού δικαίου, το εθιμοτυπικό δίκαιο, κ.ά.

Κάθε κανόνας δικαίου ρυθμίζει την εξωτερική συμπεριφορά ενός ατόμου και όχι τις ενδόμυχες επιθυμίες του. Ένας κανόνας δικαίου για να είναι σύμφωνος με την **αρετή της δικαιοσύνης** πρέπει να χαρακτηρίζεται:

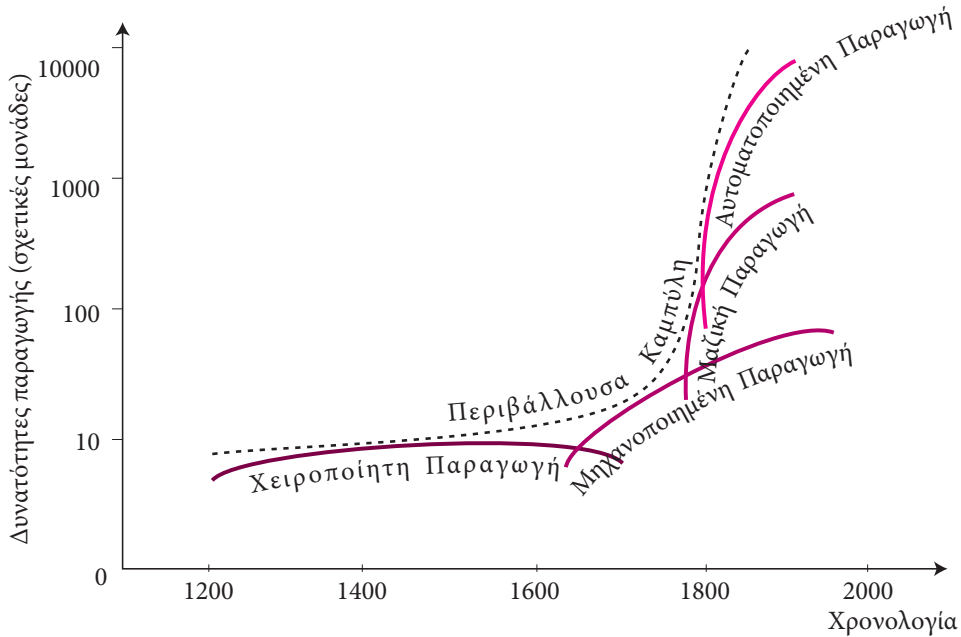
- α) **από λογικότητα**, δηλαδή να είναι σε θέση να λειτουργήσει ως ρυθμιστής σε κάποιο πρόβλημα σχέσεων,
- β) **από καθολικότητα**, δηλαδή να ισχύει σ' όλους τους πολίτες αδιακρίτως και να υπηρετεί τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου και όχι να ανταποκρίνεται στις προτιμήσεις μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων,
- γ) **από ισονομία**, δηλαδή να εφαρμόζεται σ' όλους εξίσου σε άρχοντες και σε αρχόμενους,
- δ) **από προσαρμοστικότητα**, δηλαδή να συμβαδίζει με την εξέλιξη της ζωής και να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της κάθε εποχής και στη συμπεριφορά των ατόμων,
- ε) **από επιτακτικότητα**, δηλαδή επιβάλλεται κατά τρόπο απόλυτο χωρίς να επηρεάζεται από τη θέση εκείνου στον οποίο απευθύνεται και
- στ) **από κοινωνικότητα**, δηλαδή να λειτουργεί ως ισορροπιστής των κοινωνικών αντιθέσεων και όχι ως συντελεστής όξυνσης αυτών.

Πέραν του σημαντικού ρόλου της νομοθεσίας, στη στήριξη και λειτουργία του πολιτικοοικονομικού συστήματος εξίσου σημαντικός είναι και ο ρόλος της **τεχνολογίας παραγωγής**. Η **τεχνολογία παραγωγής προσδιορίζει το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και τον τρόπο με τον οποίο συνδυάζονται αυτές οι παραγωγικές δυνάμεις ώστε να παραχθεί το προϊόν**.

Με την τεχνολογία παραγωγής συντελέστηκε η επέμβαση του ανθρώπου στη φύση. Η τεχνολογική πρόοδος είναι αποτέλεσμα εφευρέσεων και καινοτομιών. Εφεύρεση είναι η επινόηση ενός νέου στοιχείου με σκοπό την εφαρμογή του στην παραγωγική διαδικασία. Η εφεύρεση προκύπτει είτε μέσω επιστημονικών διαδικασιών, είτε από λαμπρές ιδέες της στιγμής. Κάθε φορά εμφανίζεται ένας όγκος «εν δυνάμει εφευρέσεων». Η πρακτική αξιοποίηση μιας εφεύρεσης στην παραγωγική διαδικασία ονομάζεται καινοτομία. Με την καινοτομία ενσωματώνονται νεωτερισμοί στις μεθόδους, στα υλικά, στις εγκαταστάσεις, στις τεχνικές, κ.τ.λ.

Το διάγραμμα 1.2 παριστάνει τη διαχρονική θετική επίδραση των διαφόρων επιπέδων τεχνολογίας στις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας. **Η αλλαγή που θα επέλθει από την εισαγωγή μιας καινοτομίας στην παραγωγική διαδικασία ονομάζεται τεχνολογική μεταβολή**.

Κάθε τρόπος παραγωγής χαρακτηρίζεται από ένα αντίστοιχο επίπεδο τεχνολογίας και από ένα σύνολο κανόνων βάση των οποίων καθορίζονται οι **εργασιακές σχέσεις** και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα. Η εξέλιξη της ανθρώπινης ζωής βασίστηκε στη νομοθεσία και στην τεχνολογία παραγωγής. Ο βαθμός ανάπτυξης της τεχνολογίας και η νομοθεσία, που διέπει τον τρόπο παραγωγής και τη διανομή του προϊόντος,

Διάγραμμα 1.2:
Τεχνολογική μεταβολή και όγκος παραγωγής

είναι οι βασικοί παράγοντες που προσδιορίζουν τη φύση και τον τρόπο λειτουργίας ενός πολιτικοοικονομικού συστήματος (διάγραμμα 1.1). Με βάση αυτούς τους παράγοντες οικοδομείται η κοινωνία και συντελείται η συνύπαρξή της με το φυσικό περιβάλλον.

Η επιχειρηματικότητα

Ο φορέας ο οποίος έχει τη δυνατότητα να υλοποιεί αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο παραγωγής των αγαθών ονομάζεται **επιχειρηματικότητα**. Ως **επιχειρηματικότητα** ορίζεται η δυνατότητα (θεσμική και τεχνολογική) που έχουν ορισμένοι φορείς (ιδιωτικοί-δημόσιοι) για να συνδυάσουν και να οργανώσουν συντελεστές παραγωγής και να παράγουν προϊόντα.

Ο **φορέας της επιχειρηματικότητας** ασκεί μεγάλη επίδραση στους βασικούς οικονομικούς στόχους ενός πολιτικοοικονομικού συστήματος και σε μεγάλο βαθμό επηρεάζει και διαμορφώνει ουσιαστικά την πολιτική του. Η επιχειρηματικότητα έχει **θεσμικό** και **τεχνολογικό** χαρακτήρα.

Ο **θεσμικός της χαρακτήρας** καθορίζεται με βάση τους ισχύοντες συνταγματικούς κανόνες οι οποίοι περιγράφουν τη βασική δομή των ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων καθώς και του ρόλου που ασκεί το κράτος.

Ο **τεχνολογικός της χαρακτήρας** καθορίζεται από τη δυνατότητα επιλογής και συνδυασμού των συντελεστών παραγωγής. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα επιφορτίζει

τον κάθε φορέα ανάληψης της επιχειρηματικής δραστηριότητας με πολυδιάστατες ευθύνες, όπως οι ευθύνες της απασχόλησης των συντελεστών παραγωγής, της διάθεσης του προϊόντος, του ελέγχου της ποιότητας, της τιμολόγησης, κ.ά.

Η Πολιτική Οικονομία και το βασικό οικονομικό πρόβλημα

Οι πράξεις που αφορούν αφενός στην ικανοποίηση εκείνων των αναγκών προς χάριν των οποίων χρησιμοποιούνται οικονομικά αγαθά και αφετέρου στον τρόπο παραγωγής και διανομής αυτών των αγαθών είναι έργο της Πολιτικής Οικονομίας ή της Οικονομικής Επιστήμης.

Η Πολιτική Οικονομία είναι η επιστήμη η οποία έχει ως σκοπό αφενός να ερευνήσει τις οικονομικές ανάγκες και επιθυμίες του ανθρώπου και αφετέρου να προσπαθήσει να δώσει την αρίστη λύση στην ικανοποίησή τους. Στα πλαίσια αυτού του σκοπού μελετά τους νόμους που διέπουν την παραγωγή, την διανομή, την ανταλλαγή και την κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών.

Επειδή όμως κάθε οικονομία σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή διαθέτει περιορισμένες ποσότητες παραγωγικών συντελεστών σημαίνει ότι είναι σε θέση να παράγει και περιορισμένες ποσότητες αγαθών. Εάν στον αντίποδα της κατανάλωσης οι επιθυμίες των ατόμων εκδηλώνονται με βάση την αρχή της μεγιστοποίησης, της χρησιμότητας και της ακόρεστης ζήτησης, τότε προκύπτει ένα **βασικό οικονομικό πρόβλημα**.

Σχετικά ο οικολόγος Ιβάν Ιλίτς αναφέρει: «όσο οι επιθυμίες είναι απεριόριστες, τόσο οι πόροι γίνονται ανεπαρκείς εξαιτίας του ότι η αξία έλλειψη τίθεται υπεράνω αυτών. Αυτή είναι η βάση της ακόρεστης ζήτησης για όλο και περισσότερα. Οι «ανάγκες» δεν είναι «αναγκαιότητες». Είναι «επιθυμίες» επαναπροσδιορισμένες ως απαιτήσεις για υλικά αγαθά ή υπηρεσίες που παρέχονται από επαγγελματίες με ειδικότητες και γνώσεις και οι οποίες βρίσκονται έξω από τις τρέχουσες εμπειρίες της κοινότητας».

Με αυτό τον τρόπο σκέψης όμως προκύπτει μια διάσταση ανάμεσα στις απεριόριστες επιθυμίες του σημερινού ανθρώπου και τις περιορισμένες παραγωγικές δυνατότητες. Πιο συγκεκριμένα, **στη σημερινή εποχή, η βασική οικονομική αρχή (ή οικονομικό αξίωμα), η οποία κατευθύνει τη συμπεριφορά όλων των οικονομικών μονάδων αποβλέπει στην επιδίωξη του μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος με τη μικρότερη δυνατή θυσία (μέσα). Με βάση αυτή την αρχή κάθε παραγωγός επιδιώκει να πετύχει τη μεγαλύτερη δυνατή παραγωγή με τη μικρότερη δυνατή θυσία. Το ίδιο και ο καταναλωτής επιδιώκει να ικανοποιήσει όσο το δυνατό περισσότερες ανάγκες και επιθυμίες και κατά τον καλύτερο τρόπο δαπανώντας όσο το δυνατό μικρότερο μέρος του εισοδήματός του.**

Αποτέλεσμα (όφελος)	↑	Γενική μορφή
Μέσα (θυσία)	↓	

Στην πράξη η οικονομική αρχή δεν εμφανίζεται μόνο με τη γενική της μορφή αλλά και με δυο άλλες ειδικές μορφές:

- i) **Με δεδομένα μέσα επιδιώκεται το μεγαλύτερο δυνατό αποτέλεσμα (πρόβλημα μεγιστοποίησης).** Σ' αυτή την περίπτωση οι καταναλωτές επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ικανοποίηση περισσότερων αναγκών με την κατανάλωση του δεδομένου εισοδήματός τους. Ενώ οι παραγωγοί επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την παραγωγή τους με δεδομένα μέσα.

$$\frac{\text{Αποτέλεσμα}}{\text{Μέσα (Δεδομένα)}} \uparrow \quad (\alpha)$$

- ii) **Με δεδομένο αποτέλεσμα επιδιώκεται με όσο το δυνατό λιγότερα μέσα ή θυσίες (πρόβλημα ελαχιστοποίησης).** Σ' αυτή τη περίπτωση οι καταναλωτές επιδιώκουν να ικανοποιήσουν δεδομένες ανάγκες με όσο το δυνατό λιγότερο μέρος του εισοδήματός τους, ενώ αντίστοιχα οι παραγωγοί επιδιώκουν να παράγουν δεδομένη ποσότητα αγαθών με όσο το δυνατόν μικρότερη θυσία (μέσα).

$$\frac{\text{Αποτέλεσμα (Δεδομένο)}}{\text{Μέσα}} \downarrow \quad (\beta)$$

Πέραν όμως του βασικού αξιώματος που πρέπει να διέπει τις παραγωγικές και καταναλωτικές μονάδες, οι ασκούντες του έργου της Πολιτικής Οικονομίας, τόσο σε κυβερνητικό όσο και σε επιχειρηματικό επίπεδο, θα πρέπει να έχουν απαλλαγεί από τη δίψα του χρήματος και της δόξας και να λαμβάνουν σοβαρά υπόψη **τον αντίκτυπο όλων των οικονομικών τους πράξεων στην κοινωνία και στους πολίτες**. Κάθε απόφαση στο οικονομικό πεδίο είναι στην ουσία μια πολιτική απόφαση.

Οι βασικοί στόχοι της οικονομικής πολιτικής

Η οικονομική πολιτική καθορίζει τις γενικές κατευθυντήριες γραμμές βάση των οποίων εκδηλώνεται η συμπεριφορά των οικονομικών μονάδων.

Κάθε πολιτικοοικονομικό σύστημα θα πρέπει με την οικονομική του πολιτική να υπηρετεί τους εξής διττούς στόχους:

- α) Την οριοθέτηση των αναγκών σε συνδυασμό με την άριστη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών.**

Η άριστη κατανομή των παραγωγικών συντελεστών¹¹ προϋποθέτει παραγωγή των κατάλληλων αγαθών στις κατάλληλες ποσότητες και παραγωγή αυτών των αγαθών με τον αποτελεσματικότερο τρόπο.

Σε κάθε οικονομία όμως οι παραγωγικοί συντελεστές σε μια συγκεκριμένη χρονί-

11 Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι θεωρούν την άριστη κατανομή των μέσων παραγωγής ως το κεντρικό οικονομικό πρόβλημα.

κή περίοδο είναι περιορισμένοι. Ως συνέπεια και τα αγαθά που θα παράγονται θα είναι περιορισμένα. Επειδή όμως, οι ανάγκες και οι επιθυμίες του πληθυσμού βαίνουν αυξανόμενες, προκύπτει ένα βασικό οικονομικό πρόβλημα.

Για να μπορέσουν οι άνθρωποι να ικανοποιήσουν το πλήθος των αναγκών και επιθυμιών θα πρέπει να επιλέξουν ποιες ανάγκες θα ικανοποιήσουν και σε ποιο βαθμό. Ο τρόπος επιλογής των αναγκών και ο τρόπος παραγωγής των αγαθών αντανακλά τη φιλοσοφία του εκάστοτε οικονομικού συστήματος και την ιδεολογία στην οποία αυτό βασίζεται.

Η φιλοσοφία του πολιτικοοικονομικού συστήματος αποτελείται από ένα σύνολο αισθητικών, θρησκευτικών, ηθικών, νομικών, κοινωνικών και οικονομικών ιδεών και αναπαραστάσεων με το οποίο τα άτομα - μέλη του αντιλαμβάνονται τη σχέση τους με την πραγματικότητα που τα περιβάλλει. Η φιλοσοφία του πολιτικοοικονομικού συστήματος καθορίζει το γιατί όλων των ενεργειών και διαποτίζει τον τρόπο λήψης όλων των αποφάσεων.

Με βάση τη φιλοσοφία του το πολιτικοοικονομικό σύστημα διατυπώνει κανόνες συμπεριφοράς και προσδιορίζει καθήκοντα βάση των οποίων λειτουργεί και προσαρμόζεται. Η πιστή τήρηση αυτών των πραγμάτων (συνείδηση) δημιουργεί την κυρίαρχη ιδεολογία του. Η κυρίαρχη ιδεολογία του πολιτικοοικονομικού συστήματος αφορά θεμελιώδεις αρχές οι οποίες προσδιορίζουν και κατευθύνουν την ύπαρξή του.

Το πολιτικοοικονομικό σύστημα με βάση την φιλοσοφικό - ιδεολογική του ταυτότητα και τις ιδιαίτερες συνθήκες που βιώνει **οριοθετεί τις ανάγκες του και προσδιορίζει την πολιτική του.**

Η οριοθέτηση των αναγκών μπορεί να γίνει είτε με **ικανοποίηση σε βάθος** είτε με **ικανοποίηση σε πλάτος**. Στην ικανοποίηση σε βάθος επιλέγονται ορισμένες ανάγκες, συνήθως οι πιο επιτακτικές και ικανοποιούνται πλήρως. Στην ικανοποίηση σε πλάτος επιλέγονται περισσότερες ανάγκες οι οποίες ικανοποιούνται σε μικρότερο βαθμό.

Αυτό όμως που έχει την ουσιαστική σημασία είναι ότι τελικά η επιλογή των αναγκών που θα ικανοποιηθούν θα οδηγήσει σε επιλογή των αντίστοιχων αγαθών που πρέπει να παραχθούν. Αυτό με τη σειρά του θα οδηγήσει σε κατανομή των παραγωγικών συντελεστών σε συγκεκριμένες χρήσεις. Δηλαδή προκύπτει η ακόλουθη οικονομική αντίδραση:

Στενότητα πόρων ⇒ Ιεράρχηση αναγκών ⇒ Επιλογή αναγκών ⇒

⇒ Επιλογή αγαθών ⇒ Παραγωγή αγαθών ⇒ Κατανάλωση αγαθών

β) Τη σταθεροποίηση της οικονομίας σε συνδυασμό με την εξασφάλιση διαχρονικών ικανοποιητικών ρυθμών ανάπτυξης.

Στη σημερινή εποχή τα μόνιμα προβλήματα που απασχολούν σχεδόν όλες τις οικονομίες είναι αυτά του **πληθωρισμού, της ανεργίας και της οικονομικής ανάπτυξης.**

Ως **πληθωρισμός** ορίζεται η **τάση για συνεχή άνοδο του γενικού επιπέδου των**

τιμών. Άμεση συνέπεια της ύπαρξης πληθωρισμού είναι η εξασθένηση της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών και ιδιαίτερα των ατόμων με χαμηλό εισόδημα.

Ως ανεργία ορίζεται η κατάσταση της οικονομίας όπου υπάρχουν παραγωγικοί συντελεστές ικανοί να χρησιμοποιηθούν στην παραγωγική διαδικασία και όμως δεν βρίσκουν απασχόληση. Η ύπαρξη ανεργίας σημαίνει ότι η οικονομία παράγει προϊόν μικρότερο από αυτό που αντιστοιχεί στις παραγωγικές της δυνατότητες.

Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι και στις δύο καταστάσεις (πληθωρισμού και ανεργίας) η κατανάλωση αγαθών μένει μικρότερη από αυτή που επιθυμεί το κοινωνικό σύνολο με συνέπεια οι ανάγκες τους να υποϊκανοποιούνται. Σε τέτοιες περιπτώσεις, βασικός σκοπός της οικονομικής πολιτικής των οικονομιών θα πρέπει να είναι αφενός **η σταθεροποίηση της οικονομίας, δηλαδή η διατήρηση ενός συγκεκριμένου επιπέδου τιμών και ενός μεγέθους του προϊόντος κοντά στην πλήρη απασχόληση και αφετέρου η πραγματοποίηση ικανοποιητικών ρυθμών οικονομικής μεγέθυνσης, ώστε η οικονομία να οδηγείται σε αναπτυξιακή διαδικασία.** Βέβαια, η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης διαφέρει από την έννοια της οικονομικής μεγέθυνσης.

Η οικονομική μεγέθυνση αφορά στη διαχρονική αύξηση του όγκου της παραγωγής των αγαθών, ενώ η οικονομική ανάπτυξη σημαίνει επιπλέον βελτίωση και του βιοτικού επιπέδου των ατόμων, ώστε να εξασφαλίζεται ένα καλό επίπεδο ευημερίας. Η οικονομική μεγέθυνση έχει κυρίως ποσοτικό χαρακτήρα γιατί μετρείται με την ποσότητα αγαθών που αντιστοιχούν σε κάθε κάτοικο μιας χώρας. Αντίθετα η οικονομική ανάπτυξη έχει ποιοτικό και διαρθρωτικό χαρακτήρα. Η μέτρησή της περιλαμβάνει στοιχεία, όπως το μέγεθος της φτώχειας, των προβλημάτων κοινωνικής παθογένειας, της ρύπανσης, την εξασφάλιση της υγείας, της παιδείας, την επάρκεια σε έργα υποδομής, το επίπεδο τεχνολογίας, κ.ά. Στη σημερινή εποχή ένας προσανατολισμός με στόχο την πολύπλευρη ποιοτική ανάπτυξη είναι επιβεβλημένος. Κατά τον Serge Latouche μια κοινωνία με μόνο στόχο την οικονομική μεγέθυνση δεν είναι επιθυμητή.

γ) Τη δίκαιη διανομή του προϊόντος που παράγεται σε συνδυασμό με τη διασφάλιση δημοκρατικών θεσμών.

Η δίκαιη διανομή του προϊόντος είναι αναγκαιότητα στην οποία θα πρέπει να αποβλέπει κάθε ανάληψη επιχειρηματικής δραστηριότητας. Όλα τα μέλη μιας κοινωνίας δικαιούνται δυνατότητα πρόσβασης στην παραγωγή και στην κατανάλωση του συνολικού προϊόντος της οικονομίας. Αυτό γιατί οι μεγάλες οικονομικές ανισότητες δημιουργούν μέσα από την εξαθλίωση των μαζών όλες εκείνες τις συνθήκες που οδηγούν σε πολιτικοοικονομικές αναταραχές και υποθάλπουν εγκληματικές πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου. Κάτω από συνθήκες ανέχειας, πολλοί άνθρωποι καταφεύγουν σε εγκληματικές ή αντικοινωνικές ενέργειες, για να κερδίσουν την επιβίωσή τους ή ένα καλύτερο επίπεδο διαβίωσης από αυτό στο οποίο βλέπουν ότι είναι καταδικασμένοι. Στην περίπτωση αυτή προκύπτει άμεση και έμμεση σπατάλη πόρων. Η άμεση σπατάλη πόρων προέρχεται από την απασχόληση με το έγκλημα αντί της πα-

ραγωγικής απασχόλησης. Η έμμεση σπατάλη πόρων αναφέρεται στις δαπάνες για την πρόληψη και καταστολή (π.χ. αστυνόμευση, δικαστήρια, φυλακές, κ.λ.π.) και τη θεραπεία των αποτελεσμάτων των εγκληματικών πράξεων (νοσοκομεία, αποζημιώσεις, κ.λ.π.).

Είναι γεγονός ότι ο μηχανισμός της αγοράς δημιουργεί αδικίες κατά την κατανομή του εισοδήματος και στη συνέχεια του σχηματισμού του πλούτου. Η υπερβολική συμμετοχή ορισμένων κοινωνικών ομάδων ή και γεωγραφικών περιοχών στη διανομή του εισοδήματος καθώς και η ισχύη εκπροσώπηση άλλων ομάδων και περιοχών αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά του προβλήματος αυτού.

Βασική προϋπόθεση για τη δίκαιη διανομή του προϊόντος ενός πολιτικοοικονομικού συστήματος είναι η δημοκρατία. **Η δημοκρατία είναι ένα σύστημα διακυβέρνησης που θεμελιώνεται στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.** Ο τρόπος, βάση του οποίου θεμελιώνεται ένα σύστημα διακυβέρνησης μπορεί να είναι είτε δημοκρατικός, είτε απολυταρχικός (στον οποίο συμπεριλαμβάνεται η μοναρχία και η ολιγαρχία). Η δημοκρατία σε αντίθεση με την απολυταρχία (η οποία εξυπηρετεί συγκεκριμένα συμφέροντα) ρυθμίζει τη λειτουργία του πολιτειακού συστήματος σύμφωνα με τη βούληση της πλειοψηφίας των πολιτών. Η γνήσια μορφή της δημοκρατίας καθορίστηκε και λειτούργησε στην Αρχαία Αθήνα και απέχει από τη σημερινή δημοκρατία. «Στο Αθηναϊκό πολίτευμα της άμεσης δημοκρατίας η εξουσία ανήκει στο κοινωνικό σύνολο. Οι αποφάσεις λαμβάνονται με διάλογο στις γενικές συνελεύσεις, στην εκκλησία, του δήμου, όπου επικρατεί ισοτιμία και ισηγορία. Οι νόμοι δεν ήταν θέσφατα του κράτους, δηλαδή των ολίγων προνομιούχων, αλλά εκπορεύονταν από του πολίτες και εγκρίνονταν από ολόκληρη την κοινότητα. Αυτό σημαίνει προσήλωση σχολαστική στις αρχές που θεμελιώνουν τη δικαιοσύνη και την ισότητα. Οι νόμοι ήταν σεβαστοί από όλους επειδή ψηφίζονταν και εφαρμόζονταν με τη δική τους προσωπική συμμετοχή και συγκατάβαση».

Το αθηναϊκό πολίτευμα της άμεσης δημοκρατίας εξεικονίζει ο Θουκυδίδης στον Επιτάφιο του Περικλέους: «Το πολίτευμα μας δεν ζηλεύει τους νόμους των ξένων, εμείς είμαστε παράδειγμα για όλους». Αυτό το πολίτευμα ονομάζεται δημοκρατία επειδή κυβερνούν οι περισσότεροι και όχι οι λίγοι – «δια το μη ες ολίγους ἀλλ' ες πλείονας οἰκειν». Κατά τους νόμους μας όλοι οι πολίτες έχουν τα ίδια δικαιώματα στις ιδιωτικές τους διαφορές. Στα δημόσια αξιώματα διορίζονται ανάλογα με την αξία τους. Τη διαχείριση των κοινών αναλαμβάνει όχι εκείνος πού ανήκει σε ανώτερη τάξη αλλά ανάλογα με την αρετή του. Ό φτωχός μπορεί να ωφελήσει την πόλη με τη δράση του, δεν αποτελεί εμπόδιο ή κοινωνική του ασημότητα – «οὐδ' αὖ κατά πένιαν, ἔχων δε τι αγαθὸν δράσαι την πόλιν, αξιώματος αφάνεια κεκώλυται»... Στον δημόσιο βίο είμαστε νομοταγέστατοι ακολουθώντας τις αρχές της ηθικής πειθαρχίας γιατί υπακούμε στους νόμους, κυρίως σ' εκείνους πού θεσπίστηκαν για την προστασία των αδικούμενων αλλά και στους άγραφους νόμους γιατί ή παραβίαση τους αποτελεί αναμφισβήτητη καταισχύνη... Χρησιμοποιούμε τον δημόσιο πλούτο όχι για πομπώδεις επιδείξεις αλλά για την εκτέλεση έργων. Δεν θεωρούμε προβληματικό να παραδέχεται κάποιος πολίτης πώς είναι φτωχός αλλά θεωρούμε μεγαλύτερη προσβολή να μην

απαλλάσσεται από την πενία ο εργαζόμενος. Όσοι από εμάς ασχολούνται με τα πολιτικά φροντίζουν συγχρόνως και τα του οίκου τους. Αλλά και όλοι οι εργαζόμενοι γνωρίζουν πολύ καλά τα πολιτικά ζητήματα. Γιατί μόνο εμείς θεωρούμε εκείνον που απέχει εντελώς από τα πολιτικά όχι φιλήσυχο πολίτη αλλά άχρηστο – «ουκ απράγμονα ἀλλ' ἀχρείων νομίζομεν».

Αντίθετα, η σημερινή κοινοβουλευτική **δημοκρατία είναι έμμεση** και ως συνέπεια **ανεπαρκής**. Η πολιτική εξουσία ασκείται από το λαό έμμεσα με αιρετούς αντιπροσώπους που ψηφίζονται συνήθως κάθε τέσσερα χρόνια. Το κύριο μειονέκτημα της σημερινής έμμεσης δημοκρατίας είναι ότι αποστασιοποίησε τον πολίτη από τα κέντρα λήψης των αποφάσεων και σε πολλές περιπτώσεις τον μετέτρεψε σε άβουλο ον.

Ο καταμερισμός της εργασίας και η εξέλιξη του πολιτικοοικονομικού συστήματος

Η παραγωγή σε κάθε πολιτικοοικονομικό σύστημα συντελείται με ένα **επίπεδο τεχνολογίας** και χαρακτηρίζεται από δημιουργία σχέσεων, τις **παραγωγικές σχέσεις**. Η **οργάνωση και ο συντονισμός της εργασίας όλων των ατόμων που αποτελούν μια κοινωνία ονομάζεται κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας**. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας έδωσε τη δυνατότητα στον άνθρωπο παραγωγό να δημιουργήσει πλεόνασμα παραγωγής ικανό να το ανταλλάξει με πλεόνασμα άλλου ατόμου. Αναπόφευκτα δημιουργήθηκαν μεταξύ των ατόμων σχέσεις συνεργασίας και αλληλεξάρτησης. Αυτές οι σχέσεις μπορεί να είναι είτε σχέσεις **ανταγωνισμού** (όπως λόγω χάρη ο ανταγωνισμός μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων) είτε σχέσεις **συνεργασίας** (όπως λόγω χάρη οι σχέσεις του υλοτόμου με τον ξυλουργό).

Στο πέρασμα του χρόνου η ανθρώπινη κοινωνία λειτούργησε με βάση πέντε κυρίως συστημάτων παραγωγής: το **πρωτόγονο**, το **Αρχαίο**, το **φεουδαρχικό**, το **καπιταλιστικό** και το **σοσιαλιστικό** σύστημα:

Το **πρωτόγονο σύστημα παραγωγής**, το οποίο εκτείνεται χρονικά από την εμφάνιση του ανατολικοαφρικανικού πρωτάνθρωπου "homo habilis" (ικανός άνθρωπος), 1.750.000 χρόνια πριν μέχρι το 3.000 π.Χ. περίπου. Ο μοναδικός νόμος παραγωγής ήταν στην ουσία ο νόμος της επιβίωσης. Ο πρωτόγονος άνθρωπος ήταν αναγκασμένος να εξασφαλίσει τα απαραίτητα αγαθά μέσω πρωτόγονων εργαλείων παραγωγής και συλλογικής εργασίας, ώστε να ικανοποιήσει τις ζωτικές ανάγκες της κοινότητας.

Η φύση της εργασίας τροποποιήθηκε χρόνο με το χρόνο. Η κάθε ομάδα ατόμων ήταν αναγκασμένη να παράγει όλα τα προϊόντα από μόνη της. Κατά συνέπεια αυτά ήταν περιορισμένα και με δυσκολία κάλυπταν τις ανάγκες της. Δεν υπήρχε περίσσειμα παραγωγής άρα και οι ανταλλαγές των προϊόντων ήταν ελάχιστες. Τα μέλη της ομάδας δεν είχαν σταθερή κατοικία αλλά ζούσαν ως νομάδες κυνηγοί. Οι ασχολίες της ομάδας περιορίζονταν στην εύρεση τροφής και καταλύματος. Αναφέρονται ως νομάδες κυνηγοί και τροφοσυλλέκτες. Ο **καταμερισμός ήταν φυσικός**, δηλαδή με

βάση το φύλο και την ηλικία, οι άνδρες ασχολούνταν με τη συγκομιδή και το κυνήγι ενώ οι γυναίκες με οικιακές ασχολίες, με στοιχεία γεωργίας και την κτηνοτροφία.

Η εργασία του ανθρώπου ήταν προσανατολισμένη κυρίως στην ανάπτυξη της τέχνης του κυνηγιού και την τροφосυλλογή. Αξιοποίησε το κύριο πλεονέκτημά του, τη χειρονακτική του δύναμη, κατασκεύασε λίθινα εργαλεία, όπως το μαχαίρι, την αξίνα, το ρόπαλο, το ακόντιο, τον πέλεκυ. Επινόησε τη φωτιά και τις πρώτες μηχανές όπως το τόξο και τον τροχό.

Καθ' όλη τη διάρκεια της νεολιθικής εποχής και μέχρι την αγροτική επανάσταση (8000-3000 π.Χ.) ο άνθρωπος αναπτύσσει σταδιακά τόσο τη γεωργική παραγωγή με την καλλιέργεια ρυζιού, σιταριού και άλλων αγροτικών προϊόντων όσο και την κτηνοτροφική παραγωγή με την εξημέρωση άγριων ζώων. Σ' αυτή ακριβώς τη χρονική περίοδο κάνει την εμφάνισή του ο **κοινωνικός καταμερισμός** της εργασίας. Ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας είναι ένας καταμερισμός όπου διάφορες κοινότητες και αργότερα ορισμένα μέλη κάθε κοινότητας ασχολούνται με διαφορετικά είδη παραγωγικής δραστηριότητας.

Ταυτόχρονα, εμφανίζεται και ένας άλλος **καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στους διάφορους κλάδους της παραγωγής** και ο οποίος καθορίζεται τόσο με βάση το φυσικό περιβάλλον όσο και με βάση τη συνεργασία των ατόμων στα πλαίσια της ίδιας κοινότητας.

Συνέπεια του **κοινωνικού καταμερισμού** είναι όχι μόνο η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, δηλαδή η αύξηση του προϊόντος ανά μονάδα εργασίας αλλά και η δημιουργία πλεονάσματος ή υπερπροϊόντος. Δημιουργήθηκε δηλαδή, σε σχέση με τις ανάγκες της κοινότητας, περίσσειμα προϊόντος. Αυτό το περίσσειμα ήταν στη διάθεση της κοινότητας για ανταλλαγή με πλεόνασμα άλλου προϊόντος άλλης κοινότητας.

Το **αρχαίο σύστημα παραγωγής**, το οποίο εκτείνεται από την εποχή του χαλκού 3.000 π.Χ. μέχρι τον 4^ο αιώνα μ.Χ. Στο Αρχαίο σύστημα παραγωγής κυριαρχεί η συγκρότηση της πατριαρχικής οικογένειας, η οποία λειτουργεί ταυτόχρονα ως η βασική παραγωγική μονάδα. Η πατριαρχική οικογένεια παράγει προϊόντα αφενός για την ικανοποίηση των αναγκών του νοικοκυριού αλλά ταυτόχρονα ανταλλάσσει το πλεόνασμά του με το πλεόνασμα άλλων νοικοκυριών. Κάθε νοικοκυριό δεν ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με την παραγωγή ενός συγκεκριμένου αγαθού, αλλά ταυτόχρονα καλλιεργεί τη γη, ασχολείται με την κτηνοτροφία, το ψάρεμα, το κυνήγι, το κτίσιμο και με χειροτεχνίες (όπου το σπίτι γίνεται και εργαστήριο).

Χαρακτηριστικό της εποχής είναι η βελτίωση των τεχνικών στη γεωργία και τη χειροτεχνία, η καθιέρωση αρχαίων επιστημονικών γνώσεων, η εμφάνιση της **δουλείας** και οι εξαθλιωμένες συνθήκες εργασίας των δούλων. Οι δούλοι είναι αποτέλεσμα είτε αιχμαλωσίας, είτε πτώχευσης μικρών αγροτικών ατομικών παραγωγών.

Η δουλική εργασία συμβάλλει αφενός στην αύξηση της παραγωγής και της παραγωγικότητας (λόγω της πειθαρχημένης εργασίας που προσφέρουν υπό την απειλή των όπλων) και αφετέρου στη μείωση των μισθών που λαμβάνουν οι ελεύθεροι μι-

σθωτοί πολίτες (λόγω υπερπροσφοράς της δουλικής εργασίας). Με την πάροδο του χρόνου η δουλική εργασία γενικεύεται με συνέπεια τον 4^ο αιώνα να θεσμοθετηθεί μέχρι και η ενοικίαση δούλων, κάτι που αποφέρει πολλά κέρδη στους δουλολκτῆς.

Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται έντονος καταμερισμός εργασιών στα μεγάλα δημόσια έργα (όπως υδραγωγεία, οδοποιία, δημόσια κτίρια, αρδευτικά), ενώ ταυτόχρονα συντελείται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στην πνευματική και τη χειρονακτική εργασία. Επαγγέλματα που απαιτούν χειρονακτική εργασία είναι αυτά του γλύπτη, του αγγειοπλάστη, του βυρσοδέψη, του χρυσοχόου, του λιθογλύφου, του οπλοποιού, του ξυλουργού, του αμαξοποιού, κ.ά., ενώ επαγγέλματα που απαιτούν πνευματική εργασία είναι αυτά του δάσκαλου, του δικαστή, του νομοθέτη, του γιατρού, του έμπορου, του ηθοποιού, του συγγραφέα, κ.ά. Χαρακτηριστικά, τον 4^ο αιώνα π.χ. ο Κινέζος φιλόσοφος Μεν Τσι υποστήριζε ότι οι άνθρωποι από τη φύση τους και λόγω του καταμερισμού της εργασίας και των φυσικών νόμων που ορίζουν την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας, χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: σ' αυτούς της πνευματικής εργασίας και σ' αυτούς της πρακτικής δουλειάς.

Χαρακτηριστική είναι και η άποψη του Πλάτωνα: «Τον υποδηματοποιό όμως δεν τον αφήναμε να είναι συνάμα και γεωργός ούτε υφαντής ούτε οικοδόμος αλλά τον θέλαμε υποδηματοποιό, ώστε τη δουλειά του να μας την κάνει σωστά. Και κατά τον ίδιο τρόπο βάζαμε κάθε έναν από τους άλλους να καταπιάνεται με μια δουλειά, αυτήν για την οποία καθένας ήταν από τη φύση του φτιασμένος και με την οποία έμελλε να ασχολείται σε όλη του τη ζωή απέχοντας από τις άλλες, ώστε να την εκτελεί σωστά χωρίς να αφήνει ανεκμετάλλευτες τις κατάλληλες περιστάσεις».

Το **φεουδαρχικό σύστημα παραγωγής**, το οποίο εκτείνεται περίπου από τον 4^ο αιώνα μ.Χ. έως το 17^ο μ.Χ. αιώνα. Στο φεουδαρχικό σύστημα παραγωγής¹², ο φεουδάρχης έχει υπό την κατοχή του το φέουδο, το οποίο του εξασφαλίζει δύναμη και εξουσία. Το φέουδο ήταν μια μεγάλη έκταση γης χωρισμένη σε δύο μέρη, τον **οίκο** και το **κατετμημένο**:

Ο **οίκος** περιλαμβάνει μεγάλες εκτάσεις γης, εργαστήρια, αποθήκες, στάβλους, κ.ά., τα οποία βρίσκονται υπό την αποκλειστική κατοχή του φεουδάρχη.

Το **κατετμημένο** ήταν μικρά κομμάτια γης που ανήκαν στο φεουδάρχη και ο οποίος τα παρείχε στους αγρότες για εκμετάλλευση.

Στα πλαίσια αυτού του διαχωρισμού της γης αναπτύχθηκε μια μερική σχέση ιδιοκτησίας του φεουδάρχη πάνω στον αγρότη. Ο αγρότης ήταν υποχρεωμένος να παρέχει στο φεουδάρχη αφενός ένα μέρος της σοδειάς του και αφετέρου να εργάζεται στις εκτάσεις του οίκου του με τη μορφή αγγαρίας.

Ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής των αγροτών κατευθυνόταν στην κατανάλωση των ίδιων των αγροτών. Ένα άλλο μέρος αποδιδόταν στο φεουδάρχη ως ενοίκιο σε είδος και οι μικροποσότητες που απέμεναν πωλούνταν στη γειτονική πόλη τις ημέρες της αγοράς.

12 Από το 1500 έως το 1600 συντελείται η μετάβαση από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής.

Δ Η ΣΧΕΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

- Δ1** Ο πρώτος νόμος διατήρησης της ύλης και κατ' επέκταση της ενέργειας και ο δεύτερος νόμος της ενέργειας αποτελούν ουσιαστικούς περιορισμούς, που ο άνθρωπος θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη. Στη σημερινή εποχή, η συνεχής κατασπατάληση των φυσικών πόρων και της ενέργειας σε συνδυασμό με τις τεράστιες ποσότητες αποβλήτων που εκρέουν στο περιβάλλον οδηγούν σε διατάραξη της ομαλής εξέλιξης της ζωής σε όλα τα οικοσυστήματα.
- Δ2** Το οικοσύστημα ορίζεται ως ένα σύνολο βιοτικών (φυτά, ζώα, μικρόβια) και αβιοτικών παραγόντων (κλίμα, έδαφος, κ.ά.) μιας περιοχής που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και ζουν ως σχετικά αυτοσυντηρούμενη μονάδα.
- Δ3** Το «οικολογικό έλλειμμα», είναι η διαφορά μεταξύ των διαθέσιμων πηγών φυσικών πόρων και αυτών που καταναλώνει μια χώρα για την κάλυψη των καταναλωτικών τους αναγκών. Η διάσταση αυτή γεννάει τις αιτίες για σφαιρικές μεταβολές που συνεπάγονται φυσικές καταστροφές (πλημμύρες, καύσωνες, κ.ά.) και κοινωνικές συγκρούσεις (πόλεμοι, απεργίες, κ.ά.). Τόσο οι φυσικές καταστροφές όσο και οι κοινωνικές συγκρούσεις συνεπάγονται με τη σειρά τους την καταστροφή του κεφαλαίου της οικονομίας με την εκδήλωση ενός τεραστίων διαστάσεων κοινωνικό κόστος.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΕΞΕΤΑΣΗ

ΕΝΝΟΙΕΣ ΠΡΟΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

- ανάγκες,
- παραγωγή,
- πολιτικοοικονομικό σύστημα,
- στόχοι οικονομικής πολιτικής,
- παραγωγικές δυνατότητες,
- εμπόρευμα,
- αγορά,
- κράτος,
- επιθυμίες,
- παραγωγικοί συντελεστές,
- βασικό οικονομικό πρόβλημα,
- καταμερισμός της εργασίας,
- κόστος ευκαιρίας,
- χρήμα,
- ανταλλαγή,
- οικολογικό έλλειμμα

ΘΕΜΑΤΑ ΠΡΟΣ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. «Η ανάπτυξη των ανταλλαγών έφερε και την εξειδίκευση μιας κατηγορίας ανθρώπων, των εμπόρων, που ως κύρια απασχόληση τους είχαν τις ανταλλαγές. Με κίνητρο το κέρδος αυτοί αγόραζαν τα προϊόντα από τους παραγωγούς και τα μεταπωλούσαν στους καταναλωτές. Έτσι με την εμφάνιση των εμπόρων δημιουργείται και ο τρίτος μεγάλος κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας. Το εμπόρευμα είναι το προϊόν που παράγεται όχι για την ατομική κατανάλωση του ίδιου του παραγωγού, αλλά με προορισμό την ανταλλαγή. Συνεπώς το προϊόν από τη στιγμή που θα εισέλθει στην αγορά με σκοπό την πώληση του αυτόματα μετατρέπεται σε εμπόρευμα. Το γεγονός αυτό αποκαλύπτει δύο κύρια χαρακτηριστικά του εμπορεύματος: την αξία χρήσης και την αξία του. Η αξία χρήσης προσδιορίζεται από την ιδιότητα του να ικανοποιεί μια ορισμένη ανθρώπινη ανάγκη, ενώ η αξία του προσδιορίζεται από τον κοινωνικά αναγκαίο χρόνο εργασίας που δαπανήθηκε για την παραγωγή του. Η ποσοτική σχέση, βάσει της οποίας δύο αγαθά με διαφορετική αξία χρήσης ανταλλάσσονται στην αγορά, αποτελεί την ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος».

Β. Α. Δουκάκης, «Το Νόμισμα»

2. «Τα ίδια λοιπόν πράγματα για εκείνον που γνωρίζει τη χρήση καθενός απ' αυτά είναι αγαθά («χρήματα»), για εκείνον όμως που δε γνωρίζει τη χρήση τους δεν είναι αγαθά –όπως ακριβώς οι φλογέρες είναι αγαθά για έναν που γνωρίζει να παίζει σωστά φλογέρα, αλλά για έναν που δεν ξέρει, οι φλογέρες δεν είναι τίποτε άλλο παρά άχρηστες πέτρες, εκτός αν τις πουλήσει».

Ξενοφώντας, «Οικονομικός»